

RUSLARIN TÜRK TOPRAKLARI ÜZERİNDE YAYILMASININ SEBEPLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Memet YETİŞGİN*

ÖZET

Rusların Türk toprakları üzerindeki yayılmaları siyasî, ekonomik, jeopolitik, dinî, kültürel ve askerî olarak birçok sebebe dayanmaktadır. Rusya'nın coğrafyasından idarecisine, din adamlarından politikacısına kadar her alanda ve her kesimde bir şeyler Rus topraklarını, Türk toprakları aleyhine genişletmeye zorlamıştır. Bu yazıda, Rusların yayılmacı emellerini körükleyen motifler ve bu motiflerin tarihi süreçte Rus yayılmacılığına katkıları belirtilmiştir. Ruslar, coğrafik şartlar, tarihi gelişmeler, ihtiraslı idareciler, dinî motifler, büyük insan ve malzeme kaynaklarının baskısı, buna karşılık bu baskılara karşı koyamayacak durumda sürekli zayıflayan Türk dünyasının tesirleriyle, on altıncı asır ortalarından başlayarak geniş Türk topraklarını ele geçirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Ruslar, Osmanlı Devleti, Türkistan, Rusya, Türk Dünyası.

ABSTRACT

Reasons for the Russian expansions in the Turkish lands had many political, economical, geopolitical, religious, cultural and military aspects. From Russian geography to Russian rulers, from Russian religious men to politicians, in every environment, something forced the Russians to expand their lands against the Turkish lands. In this paper, the motifs that forced the Russians to capture the Turkish lands and that historically helped the Russian expansions have been discussed. Geographic conditions, historical developments, greedy rulers, religious motifs, great man and material sources and decreasing Turkish powers helped the Russians to capture large Turkish lands starting in the mid-sixteenth century.

Keywords: The Turks, the Russians, the Ottoman State, Turkistan, Russia, the Turkish World.

Giriş: Karadeniz'in Kuzey'inde Türkler, İslavlar ve Rus Devleti'nin Doğuşu

Milattan önceki tarihleri hakkında fazla bir bilgiye sahip olunmayan İslavlar, milâdın başlarında Karpедыa dağları ve bugünkü Polonya'nın kuzey ve doğu taraflarına düşen ormanlık bölgede yaşıyorlardı. Etnik kökenleri tam olarak aydınlık olmamakla birlikte, German ve Turan kavimlerle karışmış, Hint-Avrupalı bir kavimdi. Medenî seviyede ise batıdaki Germanik (Cermen) kavimlerle, güney ve doğudaki Türk topluluklarında geri idiler. Ormanlık bölgede, coğrafya ve iklimin elverdiği oranda avcılık, balıkçılık ve kısmen de tarım ile uğraşmaktaydılar. Arazileri kan bağıyla bağlı soy ve boyların ortak malı sayılmaktaydı (Kurat, 1993, s. 4-7). Hun Türklerinin 370'lerde Avrupa'da belirmesiyle bunların idaresi altına giren İslavlar, özellikle Atilla Han'ın (M. S. 434-453) yönetiminde kalmışlar, Hunlar için çiftçilik yapıp, yıllık vergi ödemişlerdir. Hunların zayıflamasıyla da Dinyeper Irmağı boyunca güneye, batıya ve Balkanlar bölgesine yayılmışlardır. Bu dağılmadan sonara oluşan İslav toplulukları üç grup oluşturmuştur ki bunlar: Doğu İslavları yani Ruslar,

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar; Batı İslavları yani Polonyalılar, Çekler ve Slovaklar; ve Güney İslavları, Sırlar, Slovenler ve Hırvatlar gibi topluluklardır.

Bugünkü Rusya toplumunu oluşturan doğu İslavları, dokuzuncu asra gelinceye kadar herhangi bir devlet kuramamışlar ve ancak geniş sahalarda *knezlikler* (boylar) ve aşiretler şeklinde yaşamışlardır. Hunlar'dan sonra Göktürklerin Orta Asya'dan çıkardığı Avarlar, Karadeniz'in kuzeyi ve Doğu Avrupa'yı içine alan bölgede büyük bir devlet kurmuşlar (568'e doğru) ve İslavları yönetimleri altına almışlardır. "İslavların faal bir unsur olarak ilk defa tarih sahnesinde görünmeleri, Balkanlarda ve Bohemya'da yerleşmeleri, ilk siyasi teşkilat kurmaları ve hâttâ etnik bakımdan ve karakter itibariyle değişmeleri Avar hâkimiyetinin tesiriyle olduğu anlaşılmaktadır." (Kurat, 1993, s. 5) Avarlar'dan sonra bölgede büyük bir hâkim güç olarak Hazar Hanlığı ortaya çıkmış, dördüncü asırdan itibaren bölgeye gelen Hazarlar, sekiz ve dokuzuncu asırlarda büyük bir devlet haline gelmişlerdir (Rice, 1965, s. 149). Dinyeper'den Volga (İdil) vadisine hâkim olan ve Volga Nehri ağzında İdil'i merkez seçerek Kafkaslara hükmeden Hazar gücü, Hıristiyan Bizans'a ve Müslüman Araplara karşı hanedan siyaseti olarak Yahudiliği seçmiş ve ancak Hazarların büyük kısmı putperest veya şaman olarak kalmıştır (Rice, 1965, s. 152). Bu bölgede Hazar Türkleri, barış ve hoşgörüyü ön plana çıkararak ticaretin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Hazarların yönetimi altında İslavlar, ve hattâ İskandinavya'dan gelen *Norsemen* veya *Vareglar* (Varangians-One Hundred-Yüz) Karadeniz ve Hazar denizine kadar inmekte ve buraları ile kuzey arasında canlı bir ticaretin kurulmasını sağlamaktaydılar.

Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak bozkırlarında Hazarlarla birlikte Macarlar, İdil ve Tuna Bulgarları, Peçenekler, Kumanlar (Kıpçaklar) ve Uzlar (Oğuzlar) yedinci asırdan itibaren birlikte veya birbiri arkası sıra yaşamışlar, bu bölgenin Türk toprağı olarak kalmasını sağlamışlardır. Kumanların varlığı Moğolların istilasına (1337-1340) kadar sürmüştür. Bu kavimlerden İdil Bulgarları Avrupa Hunları devrinden beri Volga üzerindeki başkentleri Bulgar şehri ve çevresinde büyük bir medeniyet oluşturmuş, Hunlarla birlikte batıda seferlere katılmış ve onuncu asırda İslâmiyet'i seçmişlerdir. On üçüncü asra kadar varlıklarını sürdürmüş olan İdil Bulgarları, Moğolların batıya hareketleri sırasında yıkılmış, bu olaydan sonra Bulgarların siyasi, kültürel ve etnik yapıları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Balkanlar'a gelip Tuna boylarına yerleşen diğer bir gurup Bulgarlar ise altıncı asırda burada bir Bulgar devleti kurarak, Hıristiyanlığı seçmiş ve İslavlaşmıştır. Bu kavimlerin bir kısmı yerli halklar arasında eriyip giderken, bir kısmı sonradan kurulan Altın Ordu (1240-1480) devletinin tebaası olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

İlkel bir kültür ve medeniyete sahip olan İslavlar ise topraklarını ve nüfuslarını sürekli olarak artırarak. ormanlık bölgeden ırmaklar boyunca—özellikle Dinyeper, Don ve Volga—yerleşim yerleri kurarak genişletmişlerdir. Aşiretler halinde ve büyük bir kargaşa ve kavga içinde yaşayan İslavlar, dokuzuncu asırda Baltık'dan Karadeniz ve Hazar'a kadar ticaret yapan ve İskandinavya'dan gelen Vareglar (Vikingler)'den kendilerine baş seçmişler aralarındaki kargaşaya son vermek için onlardan yardım istemişlerdir. Bu

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

şekilde İsveçli Vereg liderlerinden Rurik (Ryurik), Novgorod şehri merkez olarak 862'de Rus Knezi olmuş, çevredeki İslavları birleştirmesini başarmış ve ilk Rus devleti böylece kurulmuştur. "Rus" ismi İsveçlilere Finlilerce söylenen "kayıkçı, denizci, kürekçi" manalarına gelen "Routsı" isminden türemiştir (Kurat, 1993, s. 12). Aslen İsveçli yöneticilerin ismi olan Rus doğu İslavlarının adı olarak gelişirken, İsveçli olan Rurik hanedanı ise İslavlaşarak on altıncı asrın sonlarına kadar Rusya'yı yöneten tek hanedan olarak kalmıştır.

Rurik'den sonra oğlu İgor ve onun emiri (regent) Oleg, 882'de Kiev'deki Vereg liderini öldürtüp, Dinyeper ırmağı üzerinde önemli bir ticaret ve kültür merkezi olan ve o tarihlerde yaklaşık 7.000.000'lük büyük kısmı kırsalda yaşayan Avrupa içinde 100.000 kişiye varan nüfusu ile önemli bir metropol olan bu şehri almış ve büyüyen Rus knezliğinin merkezi hâline getirmiştir. Bu tarihten itibaren çevredeki küçük yerleri idaresi altında birleştiren Ruslar, İstanbul'a kadar seferler yapmaya başlamış, ve hattâ 911'de Bizans'la bir anlaşma dahi imzalamışlardır. Bizans'la sıkılaştıran düşmanca veya dostça ilişkiler nedeniyle Bizans'ın Ruslar üzerindeki kültürel etkisi giderek artmıştır. Bu arada Türk kavimlerle, özellikle Peçenekler ile, savaşan Ruslar, Kinez Svyatoslav (965-973) zamanında Rus devletini büyük bir güç haline getirmişlerdir (Ataç, 1952, s. 9). Svyatoslav, Hazar Hanlığına karşı başarılı savaşlar vermiş, ancak Peçenekler ile yaptığı savaşta yenilerek öldürülmüştür. Svyatoslav'ın oğlu Vladimir (980-1015) zamanında ise Ruslar 988'de Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul ederek tamamıyla Bizans'ın dinî, kültürel ve uygarlık dairesi içerisine girmişlerdir. Ruslar için bu gelişme yeni bir yazı, Kiril alfabesi, öğrenmesini ve dinî eğitim almasını gerekli kılmış, bunun için de Kinez Vladimir tüm papaz ve boyarların okuma yazma bilmesini emretmiştir. Ortodoksluğu bir din olarak seçmesine rağmen Vladimir, sayısız gözde ve kapatmalarıyla eski alışkanlıklarını sürdürmüş ve şaşalı bir hayat geçirmiştir. Hıristiyanlığın kabulü ve eski anelerin sürdürülmesi ile kendine has bir Rus kültürü doğmuştur ki bu Rusların bir birlik oluşturmada önemli etki yaratmıştır. Vladimir'den sonra uzun süre taht süren Yaroslov I (1019-1054), Kiev'i büyük bir ticaret ve kültür merkezi haline getirmiş, Çinli, Türk, Arap ve birçok milletten tüccarın bulunduğu bir yer konumuna yükselmiştir.

Yaroslov'dan sonra Kiev Rusyası uzun bir gerileme dönemi geçirmiştir. Bunda Rusların Polovtsi dedikleri Kumanlar (Kıpçaklar)'ın 1061'den itibaren Kuzey Karadeniz bölgesinde güçlenmeleri ve Kiev Rusyasının güney bölgelerini kontrolleri altına almalarının yanında, *Rota* sisteminin (tüm aile fertlerinin mallarını ortak yönetmesi prensibi) yarattığı durum içerisinde prenslerin *appanage* sistemiyle merkezi sistemi zayıflatarak, kendi şehir ve bölgelerinde kendi yönetimlerini pekiştirme siyasetlerinin etkisi görülmüştür. Özgür köylülerin ortadan kaldırılması ve ülkenin güneyinin nüfus bakımından seyreilmesi de Kiev'in gerilemesine yol açan sebeplerden olmuştur. Kumanlar her yıl Rus topraklarına yaptıkları akınlarla binlerce Rus'u yakalayıp köle olarak satarken, 1054'te ortaya çıkan ve Katolik kilisesi ile Ortodoksluğu ayırtan olay, Papa'nın Rusları putperest ilan etmesine yol açmış, ve Papa Ruslar üzerine haclı seferleri yapılmasını emretmiştir. Bundan dolayı Alman Tütonik şövalyeleri

batıdan Rus topraklarına akınlar yapmışlardır. Bu gelişmelerle tekrar ormanlık bölgeye doğru kaçışan Ruslar bu dönemde Moskova'yı kurmuşlardır.

Asya tarafından son ve büyük akın olan Moğolların Rusya'yı ele geçirmesi, Ruslar üzerinde çok büyük etkiler yapmıştır. İlk defa 1223'te, Rus ve Kuman ortak güçlerini Kalka muharebesinde ağır bir yenilgiye uğratan Moğollar, bu savaşta binlerce Rus'u ve Kıpçak'ı katletmişlerdir. Bundan sonra, Cengiz Kağanın ölümüyle tahta geçen Ugadey'in emriyle, Batu Han komutasındaki Moğollar tekrar Rusya'nın zaptı için görevlendirilmiş, 1237'de başlayan yeni ve oldukça tahripkâr Moğol istilasıyla Ruslar Tatar hâkimiyetine girmişlerdir. Moğol hâkimiyetine girmek istemeyen Kumanlar ise Macaristan içlerine göç etmişlerdir. Bu sırada Pope Gregory IX'da batıda İsveç ve Alman şövalyelerini teşvik ederek Ruslar üzerine haçlı seferleri yapmalarını istemiş ve Prusya toprakları bu dönemde Almanlarca ele geçirilmiştir.

Tarihin gördüğü en geniş topraklara sahip olan Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han'ın ölümünden sonra çocukları arasında paylaşmıştır. Bölüşülen Moğol topraklarında, Batu Kağan Rusya ve Kazak topraklarına hâkim olan Altın Ordu devletini kurmuştur. Altın Ordu devleti başlangıçta Moğolların Rusya'yı ele geçirmesi ile kurulmuş olmasından dolayı bir Moğol Devleti gibi görülse de, ordusunun, halkının ve yönetiminin büyük kısmını oluşturan Türkler elli yıl gibi kısa bir süre içerisinde bu devletin kültür, nüfus, dil (Çağatayca) ve kurumlarca tam bir Türk devleti karakterini kazanmasını sağlamışlardır. Ruslar önceleri Karakurum'a gidip yarıllık olarak kendi prensliklerinde yönetimlerini sürdürürken, sonraları Altın Ordu merkezi olan Saray'da, Han'dan bu yarıllığı almışlar ve ormanlık bölgede kendi yönetimlerinde vergi vererek özerkçe yaşamışlardır. Altın Ordu Devleti idaresinde daha fazla ayrıcalıklara kavuşan Ortodoks kilisesi ise Rus varlığını ve bütünlüğünü koruyan ve devamını sağlayan önemli bir faktör olarak kalmıştır.

Rusların "Mongol yoke" (Moğol boyunduruğu) diye kabul ettikleri dönemde (1237-1480), Altın Ordu Devleti Rusya'yı yönetmiş ve Moskova da bu dönemde Altın Ordu hanının verdiği imtiyazlarla—ki bu imtiyazlardan biri Han adına Ruslar arasında vergi toplama yetkisi idi—önem kazanmıştır. Başlangıçta küçük bir kırsal kasabayı andıran Moskova, knezlerinin marifetli idaresi, özellikle de Altın Ordu hanlarına yönelik gösterdikleri bağlılık sayesinde aldıkları büyük özerkliklerle hızla gelişmiş ve güçlenmiştir (Hopkirk, 1992, s. 14). Altın Ordu hanlarından aldıkları ayrıcalıklarla Moskova knezleri, hem büyük servetler edinmişler ve hem de diğer Rus knezlerini zaman içerisinde kendi hakimiyetlerine alarak veya ortadan kaldırarak merkezi bir devlet kurmuşlardır. On beşinci asır başlarında Altın Ordu Devleti, Kırım, Kazan, Astrakan, Sibir Hanlıklarıyla Nogayların serbestçe yaşadıkları bölgelere bölünmüş ve sonraları Timur'un saldırılarıyla da oldukça zayıflamıştır. Bundan iyi yararlanan Moskova Knezliği 1480'den itibaren bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştır. Güç dengesi Ruslar lehine değişmiştir. Ruslar, Tatar adetlerinden olan "Beyaz Kağan" terminolojisine bağlı kalmışlar, Asya'daki Müslüman hükümdarlara da "kardeşler" olarak hitap etmişlerdir (Yemelianova, 2002, s. 279).

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

Rusların “kültürel ve jeopolitik” gelişmesi, birinci bin yıldan on altıncı asra kadar, “aktif göçebe Türk ilerlemesi” ile “Slavların pasif savunması” gibi iki faktör tarafından belirlenmiştir. Ünlü Rus coğrafyacısı G. W. Vernadsky bu durumu “Orman” (Yerleşik Slavlar) ve “Step” (Göçebe Türkler) şeklinde açıklamıştır (). On altıncı asırdan itibaren ise Rusların aktif yayılmasına karşılık Türklerin savunmada kaldığı ve topraklarını mümkün mertebe korumaya çalıştığı görülmüştür.

Türk Toprakları

Genellikle Türklerin tarih boyunca yaşadıkları toprakların sınırları konusunda tarihçiler tarafından tam bir bütünlük gösteren anlayış olmasa da, tarihi Türk topraklarını, Asya ve Avrupa kıtalarının steplerle örtülü bozkırları şeklinde ifade etmek mümkündür. İlk çağlardan bu yana Çin’in kuzeyi, Altaylar, Kazak stepleri, Urallar, Karadeniz’in kuzeyindeki Deşt-i Kıpçak bozkırları, Hazar Denizi’nden Hindikuş dağlarına ve oradan da Pamir ve Tanrı dağlarına ulaşan geniş bir bölge Sakalar (İskitler) dönemindeki (M.Ö. VII. Asır ve M.S. II. Asır) abidelerde “Turkistanak” ve daha sonraları Arap Tarihçileri arasında “Bilâd al-Türk” olarak isimlendirilmişti (Hayit, 1987, s. 210). Daha sonraları, altıncı asırda “Türkistan” için “Türkiye” (Turcia) adı Bizans kaynakları tarafından kullanılmıştır. Türklerin Yakın Doğu, Kafkaslar, Kuzey Karadeniz, Balkanlar ve Doğu Avrupa’ya gelmesi ile buraları da “Türkiye” olarak isimlendirilmiştir. Dokuz ve onuncu asırlarda bu isim, İdil (Volga) nehrinden Orta Avrupa’ya uzanan bölgeler için verilmiştir. Bu bölgenin doğusunda Hazarlar, Bulgarlar ve batısında da Macarlar bulunmaktaydı. Anadolu için “Türkiye” denmesi on ikinci asırda başlarken, Suriye ve Mısır’da on üçüncü asırda “Türkiye” olarak biliniyordu (Kafesoğlu, 1988, s. 44). On birinci asırda çok değerli bir Türkçe eser veren Kaşgarlı Mahmut, Türk ülkesinin sınırını “Çin’den Hazar denizine, Bizans, Kıpçak, Rusya’ya kadar devam eden topraklardan ibaret olarak göstermiştir.” Aynı dönemlerde Çin kaynakları da Hazar’dan Çin’e kadar olan bölgede yaşayan “yerleşik ve göçebe” insanların kendilerini “Türk” ve ülkelerini de “Türksitan” diye adlandırdıklarını belirtmiştir (Hayit, 1987, s. 210-211).

Türk toprakları olarak, Bizans kaynaklarında Hunlar, Avarlar, Bulgarlar ve Macarlarla birlikte Turcia olarak bahsedilen Doğu Avrupa toprakları, genellikle günümüzdeki Romanya, Ukrayna ve Karadeniz’in Kuzeyi’ndeki toprakları kapsamaktadır. Hazar, Kuman, Peçenek ve Uzların Ukrayna’dan Urallara ulaşan bölgedeki hâkim durumları, Moğolların 1237’de bölgeye hâkimiyetine kadar sürmüştür. Yine, dördüncü asırda İdil üzerinde Bulgar şehrini kurup, medeniyetten ileri bir seviyeye ulaşan Bulgar Türkleri varlıklarını Moğolların on üçüncü asırda batıya doğru ilerlemelerine kadar sürdürmüşlerdir. Bölgedeki mirası devralan Altın Ordu on altıncı asır ortalarına ve Kırım ise on sekizinci asır ikinci yarısına kadar bölgenin Türk karakterini korumasını sağlamıştır. Seton-Watson’a göre, “bilinen tarihin çoğunda, Volga (İdil) bir Türk nehridir” (Seton-Watson, 1988, s. 53). Ukrayna’dan Urallara uzanan bölgedeki step, ova, plato ve vadiler Türk yurdu olarak kalmış, sadece Rusların on altıncı asır

ortalarından itibaren yayılmaya başlamasıyla buraları elden çıkmıştır. Aynı asrın sonlarına doğru Uralları geçen Ruslar, Sibiryâ, Kazakistan ve Orta Asya'daki Türk topraklarını da on dokuzuncu asrın sonlarına kadar uzanan uzun bir yayılmacılık politikasından sonra ele geçirmişlerdir.

İklim olarak çoğunlukla dört mevsimi yaşayan, geniş ve sık ormanlıklarla, susuz çöllerden uzak olan bu toprakların ortak özelliği, Türklerin yaşayışına uygun olarak göçebelik, yarı göçebelik ve yerleşiklik yaşam tarzlarına cevap verir nitelikte olan çoğunluğu bozkır ancak sulanabilir vaha ve ekilebilir dağ eteklerine sahip olan topraklardır. Günümüzde de bir bozkır (steppe) kültürüne sahip olan ve bir bozkır toplumu olarak bilinen Türkler, bu topraklar üzerinde; Balkanlarda, Orta Doğu ve Deşt-i Kıpçak'ta azınlıkta olsalar da, Anadolu, Türkistan, Azerbaycan'da çoğunlukta olarak yaşamaktadırlar. "Adriyatik'ten Çin Seddine" kadar olan bölgede, Tarihî canlı ifadeleri olarak, bazen yoğun, bazen serpiştirilmiş toplumlar halinde varlıklarını sürdüren Türkleri görmek mümkündür.

Rusların Türk toprakları üzerinde yayılmasını coğrafik, demografik, dinî, siyasî, kültürel, ekonomik, stratejik ve askerî içerikli birçok amacın gerçekleştirilmesini sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Rusya'nın coğrafik konumu, tutucu ve bağınaz Ortodoksluğu, İslavcılığı, yayılmacı karakter taşıyan liderleri, Türklerle karşı tarihi husûmeti, sıcak sulara ulaşma gayesi, Rusların yayılmacılığının bazı sebeplerini oluşturmuştur.

Rus Topraklarının Coğrafik Konumu, İklimi ve Yapısı

Rusların genel olarak ilk yaşadıkları topraklara bakılırsa, ormanlık olması, düz olması ve birçok su yollarına sahip olması dikkatleri çekmektedir. Karpеды'dan kuzeye, Finlandiya'ya doğru uzanan ancak denize kıyısı olmayan bu topraklar, kendisini savunacak doğal sınırlardan mahrum idi. Bu toprakların güvenliği Rus devletinin gelişmesi ve güçlenmesiyle sağlanabilmiştir. Ayrıca, toprağın verimsiz olması ve iklimin kışları çok soğuk ve sert olmasından dolayı pamuk gibi endüstriyel bitkilerin yetişmesine uygun olmamıştır. Bu topraklar üzerinde Rusya'nın ihtiyacı olan ürünlerin yetişmesi ve doyurucu olması söz konusu değildi. İklimin soğukluğu ve yaşamı zorlaştıran, sıkıcı kılan monotonluğu yanında, Rusların hâkim oldukları toprakların küçük bir bölümü yaklaşık %11 veya %12'si ekim ve dikime uygun topraklardı. Ruslar güçlendikçe kendileri için daha elzem topraklar peşine düşmüşlerdir. Bu durum Rusları daha elverişli topraklar kazanmaya itmiş ve bu sebeple Ukrayna, Kırım, İdil deltası, Kafkaslar ve Orta Asya'nın ova ve vahaları on dokuzuncu asrın sonlarına kadar uzanan uzun bir yayılmacılık siyasetiyle Rusya'ya kazanılmıştır.

Güven bakımında Rus toprakları, kuzeyde Buz Denizi ve kuzey doğuda Ural dağları hariç tutulursa, kuzey batıdan Baltık üzerinden, batıdan Polonya üzerinden, Güneyden Deşt-i Kıpçak üzerinden ve doğudan Hazar Denizi ile Urallar arasından kalan bölgeden istilalara açık idi. Açık sınırlar da dış tehlikeleri kolaylaştırıyordu. Tarihî de gösterdiği gibi Ruslar bu açıklıklardan gelen birçok fetihçi toplumların saldırılarına uğramışlardı. Bunlardan İsveçli Vikingler, Alman Teutonic şövalyeler, doğudan gelen İskitler, Hunlar, Kumanlar,

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

Hazarlar, Peçenekler, Moğollar ve Tatarlar ve son zamanlarda batıdan gelen Napoleon Bonapart ve Hitler Rus topraklarını ele geçirmişlerdi. Öyle ki Ruslar doğu ve batıdan gelen işgal tehlikelerinden kaynaklanan “paranoyaya” yakın korkular hissetmişler ve bu paranoyalar da onların tarihlerini günümüze kadar olumsuz yönden etkilemiştir. Olumsuzluklar arasında Rusların yabancılara, özellikle doğululara yönelik, hissettiği aşırı yabancı düşmanlığı (xenophobia), saldırgan dış politikaları ve ülke içerisinde baskıcı idareleri sayılabilir (Hopkirk, 1992, s. 13).

Dış tehlikelerin boyutu ve tarihin doğurduğu bilinç, Rusları yeni arayışlar içerisine sokmuş, benzeri işgallere maruz kalmamak için Rus devleti kendisi işgalci olmuştur. Bu amaçlar için Ruslar, kendilerine “doğal sınırlar” yakalamak için her yönden, özellikle de Türk toprakları üzerinden, on altıncı asırda başlayan ve yirminci asra kadar süren genişleme ve istila hareketlerine devam etmiştir. Bir karşılaştırma yapılacak olursa, Amerikalılar için özgürlük ve çıkar demek olan açık sınırlar, Ruslar için güvensizlik ve boyunduruk anlamına gelmiştir (Seton-Watson, 1988, s. 13). Amerikalılar açık sınırlarla genişleyerek büyük bir devlet kurarken, Ruslar güvenli sınırlara ulaşmak amacıyla dünyanın en geniş kara topraklarına sahip bir imparatorluk oluşturmuşlardır.

Dahası, esas Rus toprakları olan coğrafyada toprağın kalitesi oldukça zayıftı. Humuslu topraklara çok az rastlanmakta, daha ziyade “beyaz-gri” tonda “yıkılmış, çakıllı” tipten topraklar bulunmaktaydı. Oysa asırlardır Türk yurdu olarak kalmış olan Kuzey Karadeniz, özellikle Volga vadisi ve bugünkü Ukrayna toprakları, “siyah topraklar” olup, dünyada eşine az rastlanır zenginlikteydi (Seton-Watson, 1988, s. 51). Rusların istilalarında ve kolonize etme çabalarında zengin ve verimli topraklara sahip olma ve buralara Rusları iskân etme siyaseti hep kendini göstermiştir. Yerli halkları topraklarından sürerek yerlerine Rus kolonicileri yerleştirmek Rus siyaseti haline gelmiştir (Yemelianova, 2002, s. 280). Hâttâ Kazakistan topraklarının kuzey kısımlarındaki siyah topraklar 1930’larda Stalin’in kollektivizasyon politikalarına konu olmuş, uzun bir Rus kolonizasyon ve yerleşiminin gerçekleşmesi sağlanmıştır. Zapt edilen zengin topraklar, Rusların bilinçli nüfus hareketleriyle Rus köylüsü tarafından işgal edilmiş ve Rusya’nın tahıl ambarı durumuna getirilmiştir.

Ruslar ihtiyaçları olan tarımsal ürünler, özellikle de sanayiye yönelik ürünler, için daha güneydeki sıcak iklimlere sahip Türk topraklarını kendi gelecekleri için kolonileştirilecek yerler olarak görmüşlerdir. Özellikle son asırlarda tekstil fabrikalarının çoğalmasıyla Ruslar ihtiyaçları olan pamuğun çoğunu dışarıdan ithal etmek zorunda kalmışlar ve bu yolla büyük miktarda Amerikan pamuğu her yıl Rusya’ya ithal edilir olmuştur. Ancak Amerikan Sivil Savaşı (1861-1866)’nın yarattığı olumsuz koşullardan dolayı Ruslar pamuğu daha pahalı ve az miktarda bulabilmişler bu da onlar için Türkistan’ın pamuk üretimine elverişli zengin tarlalarının önemini büyük ölçüde artırmıştır.

Türkistan Türk hanlıklarının ürettiği pamuk her yıl kervanlarla Rusya’ya gelmekte ve bu ticarete Türk tüccarlar büyük faydalar sağlamaktaydı. Rusların Türkistan’ın zengin sulama yapılan ve pamuk yetiştirilen vahalarını ele geçirmek istemesinde bu ticareti Ruslar için avantajlı kılmak yanında, Türkistan’da ekilen

pamuğun üretimini direk olarak teşvik ederek sürekli artan tekstil sanayilerine yeterince ham pamuk kazandırmak amacı önemli yer tutmuştur. 1899'da "Çar'a Gizli Memorandum" adı altında verdiği brifingde Rus Finans bakanı Kont Sergei Witte (1892-1903), Rusya'nın ihtiyacı olan pamuğu çoğunlukla dışarıdan ithal ederken, son yıllarda bu ihtiyacın %30'nun Rusya'dan üretildiğini, sadece 1885'te yıllık üretimi 259,000,000 ruble olan pamuğun, bir yıl içerisinde ikiye katlayarak 1886'da 531,000,000 rubleye ulaştığını yazmaktadır. Bununla birlikte dışarıdan alınan kumaşın ise 296,000 pud'dan 127,000 pud'a gerilediğini belirtmektedir (Witte, 1965, s. 52). Pamuk üretimindeki bu ani ve yüksek artışların Rusların 1885'te son olarak Sarak Türkleri'nin yaşadığı Penceh'i alıp, Türkistan üzerinde tam hâkimiyet kurduğu tarihten sonra olduğu görülürse, Rusya'nın Türkistan'ı ele geçirmesinin meyvelerini topladığı görülebilir.

Her Yayılmacılığın Yeni Yayılmalara Basamak Oluşturması

Rus devletinin yayılması sürekli ve çok yönlü olmuştur. 1480 yılındaki askeri başarıları ile Altın Ordu hakimiyetinden kurtulduktan sonra Rusların kazandığı toprakların miktarı her yıla 32.000 kilometre kare düşecek kadar geniş yer tutmuştur (Hopkirk, 1992, s. 5). Doğu ve güneyde Türk ve İranlılarla mücadele eden Ruslar, batıda Polonya, İsveç ve zaman zaman da Almanlarla savaşmışlardır. I. Petro zamanındaki "Büyük Kuzey Savaşları" (1700-1721) ile Baltık Denizi kıyısında sağlamca yerleşen Ruslar, "Aydınlanmış Despot," olarak bilinen II. Katerina (1762-1796), zamanında ise Polonya'yı Avusturya ve Prusya ile 1772, 1793 ve 1795'te üç defa paylaşarak ortadan kaldırmışlardır. Batıdaki fetihler Ruslara Avrupa medeniyeti yolunu açmakla kalmamış, stratejik önemi olan Baltık Deniz ve Baltık ülkeleri önemli insan ve malzeme kaynakları sunmuştur.

Güney ve doğuda Türk toprakları üzerinde ise, Moskova knezi III. İvan'ın 1480'de Altın Ordu hâkimiyetine son vermesi, ve IV. İvan zamanında da Rusların İdil vadisine yerleşmeye başlaması ve bu amaçla 1552'de Kazan şehrinin zaptı ve Kazan hanlığının son bulması Rusların Türk toprakları üzerinde yayılmasının başlangıcını oluşturmuştur. Dört yıl sonra yine IV. İvan bu sefer İdil nehrinin Hazar'a dökülen ağzı üzerinde kurulmuş olan Astrakan şehrini ve Astrakan hanlığını almış ve böylece zengin İdil vadisi ile, tarihi ticari yollara sahip olan Hazar denizi kuzeyindeki geçit Rus kontrolüne girmiştir. Buraları aldıktan sonra hızlı bir şekilde Ruslaştırma siyaseti izleyen Ruslar, nüfus iskan politikası yanında, Müslüman aristokrasi ile işbirliğine gitmişler, din adamlarına baskı uygulamışlar ve birçok camileri yıkmışlar ve halkı da zorla Hıristiyanlaştırma siyasetine kurban etmişlerdir (Bennigsen ve Wimbush, 1985, s. 8).

Rusların Volga Nehri ve çevresine hakim olmaları, onların doğu ile ticarete büyük bir güce ve kontrol mekanizmasına sahip olmaları sonucunu doğurmuştur. Doğu ticaretini Moskova'da yönlendirmeye başlayan Ruslar, bu şehrin bir bölümüne Kitay-Gorod adını vermişlerdir. İstanbul'daki Pera benzeri bir işlev gören bu bölümde dünyanın, özellikle de Doğu bölgelerinin, her yerinde gelen tüccarlarla dolu olduğu bilinmektedir. Doğudan veya batıdan

gelen tüccarların buluşma merkezi olan bu yer, Rusların doğu ve batı ticareti üzerindeki etkilerini anlatmak için yeterli olmaktadır. Moskova'daki bu yer dışında, Asya'da gelen tüccarlar için Astrakan, Samara, Nijni Novgord, Tobolsk ve Tiümen şehirlerinde önemli ticaret merkezleri oluşmuştur. Ruslar zaman zaman bu tüccarlara büyük zorlular da çıkarmışlardır. Asya'dan gelen tüccarlardan çok yüksek gümrükler talep eden Ruslar, bazen tüccarların tüm mallarına el koymaktan geri kalmamışlardır (Donnelly, 1975, s. 205-206).

On altıncı asır ortalarına kadar Rusya'yı ikinci sınıf bir güç gören, ve çoğunlukla ilişkilerini Kırım hanlığı vasıtasıyla halleden Osmanlı, bu tarihten itibaren Rusya'nın kuzeyden Karadeniz ve Kafkaslar için gerçek bir tehlike olduğunu anlamıştır. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak ve Buhara hanlarının isteği doğrultusunda İdil vadisini Rus hâkimiyetinden kurtarmak isteyen Osmanlı, 1569'da ordu ve ekipman göndererek Don ve İdil ırmaklarını birleştirecek bir kanal üzerinde çalışmışlar, ancak plan başarılı olamamıştır (İnalçık, 1973, 39; Uzunçarşılı, 1988, 33-37).

İdil vadisine yerleşen Rusların Ural dağlarını geçerek Sibiryayı işgale başlamaları fazla uzun sürmemiş ve on altıncı asrın sonlarına doğru Sibiry Rus hâkimiyetine alınmaya başlanmıştır. Sadece bu topraklar üzerinde siyasî otorite kurmakla kalmayan Ruslar, buralardaki eski yöneticileri yerlerinden sürmüşler, önemli şehir ve topraklar üzerindeki yerli halkı da uzaklaştırıp, kendi toplumlarını yerleştirmişlerdir. Ayrıca, stratejik noktalara kaleler kurup, garnizonlar yerleştirerek, bölgedeki yerli nüfusu azınlık durumuna düşürmüşlerdir (Bennigsen ve Wimbush, 1985, s. 8).

Güneyde ise özellikle Katerina II zamanında yapılan 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının Osmanlılar için büyük bir yenilgi ile sonuçlanması ve imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'nın ağır şartları, Ruslara Kırım hanlığına son vermek ve tüm topraklarını ilhak etme şansını vermiştir (1683). Kırım'ı ele geçiren Ruslar buradan Karadeniz'e ve ötesine ulaşmak için önemli bir üs elde etmişlerdir. Kırım'a yerleşen Ruslar, Tuna boylarına inerek Balkanlar ve Avrupa'nın ticaretinde önemli noktaları kontrol ettikleri gibi, Kafkasya üzerinden ilerleyerek, Bakü'nün zengin petrol yataklarını ele geçirmişlerdir. Eğer İngilizlerin "Büyük Oyun" olarak adlandırılan Ruslara karşı tüm bir on dokuzuncu asır boyunca devam eden rekabetleri ve karşı koymaları olmasaydı, Ruslar Akdeniz, Hindistan ve Basra'ya ulaşarak, zengin dünya ve deniz ticaretini ellerine geçirmiş olacaktı.

Değişik Etnik Gurupların Rus Monarkı ve Ortodoksluk Altında Birleşmesi

Türk-Moğol hâkimiyetinin Rusya'ya bir mirası olan güçlü merkezi otoriteye sahip devlet anlayışı, Rusların zaten geniş beşerî ve coğrafi güçlerini etkili bir şekilde kullanmalarına yol açmış, Rus hâkimiyetine giren toplumlar da, özellikle İskandinavyalılar, Almanlar, Kazaklar ve Türk topluluklar, Rus mutlakiyetinin güçlenmesinde önemli roller oynamışlardır. On altıncı asır sonlarına kadar Rusları yöneten hanedanın İskandinavyalı Varegler, birçok çarîçenin, örneğin I ve II. Katerina, Alman, hâtta çar Boris Gudanov'un Tatar, ve sayısız devlet

adamları ile boyarların Alman ve Türk kökenli olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, Rusların başarılı bir şekilde bu toplulukların önde gelenlerini İslav kültürü ve Ortodoksluk dinî altında birleştirdiği gerçeği görülür. “Bazı yerli soylular, özellikle Tatar ve Nogaylar, kolayca Rus politik kurumu içerisine geçirilmiştir” (Yemelianova, 2002, s. 280). Tabii ki bu farklı kökene sahip kimseler de Rus devleti içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmanın ayrıcalıklarına kavuşmuşlardır. Bunlardan 130 kadar boyar ailesinin Türk-Tatar soyundan olduğu tespit edilmiş, bunlar arasında Boris Godunov gibi on altıncı asır sonlarında kısa süre çarlık yapmış olan Godunovlar ile Sibiryadaki Rus yayılcılığını finanse etmiş olan Saburovlar aileleri göze ilk çarpanlardır. Yusupov ailesi de uzun yıllar Müslüman olarak kalmış ve sonradan Ortodoks olarak çarlar hizmetine girmiştir. 1861’de *serflik* kaldırılmadan önce Yusupovların 280,000 *serfî* bulunmaktaydı. Bunlar yanında diğer bazı Türk asıllı boyar aileleri: Glinski, Lopuchin, Narskin, Apraksin, Turgenev, Uvarov, Urusov ve Yuşkov sayılabilir (Kurat, 1993, s. 136).

Batı Avrupa devletlerinde özellikle İngiltere ve Fransa’da yönetim hanedan ile devletin ileri gelenleri, elit gurup, arasında paylaşılmış ve gelişen demokratik sistemle bu iki gurup arasındaki çekişmelerin yarattığı sentezlerle ortaya çıkmışsa da, Rus tarihçi ve entelektüelleri genellikle çarların mutlak otoritesini desteklemiş ve herkesin bu otoriteye boyun eğmesini üstün bir idarî yapı olarak görmüştür (Seton-Watson, 1988, s. 12-13). Bunda elbette etnik yönden oldukça karmaşık olan imparatorluğu yaşatmak kaygısı da mevcuttur.

Rusya’nın Moskova knezleri liderliğinde Altın Ordu’ya galebe çalması ve Rus topraklarının genişletilmesinde çarların mutlak otoritesinin olması, Rus mutlakiyetini güçlendiren önemli sebeplerden olmuştur. Dahası, Katolik batıda kilise dünyevî yönetime ortak olma yolunda kral ve prenslerle mücadele etmesinin aksine, Ortodoks kilisesi dünyevi gücün tamamen hanedan elinde olmasına saygılı kalmış, kilisenin bu pasifliği, ve hâttâ mutlakiyeti desteklemesi, de çarların mutlak hâkimiyetini kolaylaştırmıştır (Seton-Watson, 1988, s. 13-14). “Din yoluyla cebri temsil siyasetini kullanan” (Togan, 1942-1947, s. 239) Ruslar, ülkenin insan ve materyal kaynaklarını çarların yayılcı siyasetlerine hizmet için kullanmışlardır.

Tarihî İhtirâslar ve Husûmetler

Birçok tarihçiye göre, örneğin Richard B. Reed, Avrupa’nın yayılcılığının ana sebebi milliyetçiliktir. Bunda kurulan merkezi güçlü monarşiler ile, millî devletlerin on altıncı asırdan itibaren güçlenmesi önemli etkenlerdir. Çünkü geniş çaplı yayılcılık hem düzenli ve büyük bir merkezi güce ve hem de millî benliğe sahip olunmakla mümkündür (Sherman, 1994, s. 19). Rusların özellikle uzun asırlar boyunca mücadele ettikleri step toplumları olan Türklere karşı ayrı bir millî his besledikleri tarihi gerçeklerdendir.

Rusların Türklere karşı olan düşmanlıklarında Moğolların Çin, Orta Asya ve Rusya üzerinde kurdukları hakimiyet sırasında acımasız davranışları etkili olmuştur. Her ne kadar Moğol baskısı Çin’de en ağır, Orta Asya’da daha ağır ve Rusya’da ise, Çin ve Orta Asya’dakine nazaran, daha hafif olarak hissedilmesine

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

rağmen, bir başka deyişle, Türklerin Moğol baskı ve yıkımlarından Ruslardan daha fazla etkilenmiş olmasına rağmen (Bennigsen, 1983, s. 7), Ruslar, Moğollarla Türkler arasında ayırım yapmak yerine, Türkleri de Moğol gibi görmüşler ve dolayısıyla da düşmanlık hisleri benimsemişlerdir. Bunda, Altın Ordu Devleti'nin kısa süre içerisinde tamamıyla Türkleşmesinin de etkili olduğu düşünülmektedir. Altın Ordu hakimiyetinin Ruslar üzerinde bıraktığı "aşağılık" duygusu, onlarda, özellikle "Türk-Tatarlara karşı geleneksel düşmanlık duyguları doğurmuştur (Bennigsen, 1983, s. 9). Bu düşmanlık duygusunun etkisinde kalan Rus imparatorları işgal ettikleri Türk toprakları üzerindeki Türk ve Müslümanlara karşı çoğunlukla baskıcı ve yıkıcı bir politika izlemişlerdir. "Ruslar, zayıf zamanlarında savaşçı komşuları, Tatarlar, tarafında uğradıkları işgaller ve baskıcı yönetimden dolayı, şimdi de onların taktiğini kendileri kullanmaktadı" geri kalmamışlardır (Burnaby, 1883, s. 309). Sadece Çariçe Anna döneminde (1738-1755) "Kazan vilayeti içerisinde ki 536 Camiden 418'i ortadan kaldırmıştır" (Bennigsen, 1983, s. 16). İspanyollar, Fransızlar ve İngilizler doğuya geldiklerinde ticarî, siyasî ve ekonomik çıkarları peşinde mücadele ederken, Rus orduları doğuda eskiden beri Rusya ve doğu milletleri arasında var olan düşmanlıktan dolayı bulunmuşlardır (Blerzy, 1874, s. 128).

Rusların kabul ettiği üç "büyük" (great) çarları, bu büyüklüklerini kazanmada Türklere karşı başarılı siyasetlerinin büyük yeri vardır. III. İvan ilk defa Altın Ordu kuvvetlerinde Mamay hanın kuvvetlerini 1380'de yenerek "Tatar-Türk yenilmezliği" fikrini yıkarken, I. Petro Avrupa'ya yaptığı 1697-1698 tarihlerindeki uzun gezisinde Avrupa devletlerinden Avusturya, Prusya, Hollanda ve İngiltere ile resmi görüşmelerde bulunmuş, bu görüşmelerin ana konularından birisi Müslüman Osmanlılara karşı Hıristiyan dünyasının birleşik hareket etmesi için ittifaklar aramak olmuştur. Her ne kadar bu henüz modern ve köklü Avrupa hanedanlarının davranış ve terbiyelerini bilmeyen, eli ile yemek yiyip, barbarca hareket eden ilkel davranışlı Rus çarı bu devletlerin ittifaka yaklaşması şöyle dursun, Rusya'dan soğuk bir duş tesiri hissetmelerine yol açmışsa da, Petro I Türklere karşı savaş ve Osmanlı Devleti'ni bölme arzusundan vazgeçmemiştir. Osmanlı "felaket yıllarında (1683-1699)" batıda savaşırken, Ruslar da kuzeyden seferlerle Azak ve çevresini almayı ve ilk defa olarak Karadeniz'e bir çıkış noktası yakalamayı başarmışlardır. Her ne kadar bu başarı 1711 Prut seferi ve barışıyla tersine çevrilmişse de, I. Petro'nun iddia edilen politik mirasında da belirttiği gibi Türklere karşı aşırı hıncı, onu Ruslar gözünde yüceltmıştır.

Diğer bir "great" lakabına sahip olan II. Katerina'da Türklere karşı yaptığı başarılı savaşlarıyla bilinmektedir. 1768-74 Osmanlı-Rus harbi ve savaş sonunda imzalanan ve Türkler için ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Anlaşması, ilk defa halkı ve coğrafyası ile asırlardır Türk olan Kırım'ın elde çıkmasına yol açmıştır. Kırım'la da yetinmeyen Katerina II, Avusturya ve Prusya ile siyasî ilişkiler kurarak, Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmak ve önem verdiği "Greek Proje"sini yani Bizans'ı yeniden canlandırma fikrini, gerçekleştirmek istemiştir. "Grek projesi," İstanbul merkezli, Katerina II'nin torunu Kostantin yönetiminde bir Bizans kurulmasını, Avusturya'ya

Bosna-Hersek'in bırakılmasını, Eflak ve Boğdan'ın bağımsız olmasını, Venedik'in Mora, Dalmaçya ve Kıbrıs'a yerleşmesini, Fransa'nın, eğer paylaşım katılırsa, Mısır ve Suriye'yi ele geçirmesini, Rusya'nın ise Bug ve Dinyester arasındaki topraklara yerleşmesi yanında Akdeniz'de iki adayı almasını ve Türkler'in Avrupa'dan atılmasını amaçlamıştı. Seton-Watson'a göre II. Katerina "Grek Projesi" çerçevesinde sevgilisi Potemkin'i Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) merkezli bölgenin başına getirecekti (Ataç, 1952, s. 102; Seton-Watson, 1988, s. 46). Katerina II'nin bu ihtiraslı fikrinden korkan ve onun yönünü Osmanlı'dan başka yönlere çekmeye çalışan Prusya ve Avusturya, Polonya'nın paylaşımı üzerinde durmuşlar ve bu ülkeyi üç elden ve üç ayrı zamanda paylaşarak tamamıyla ortadan kaldırmışlardır.

Üçüncü Roma ("The Third Rome") İddiası

Ivan III (1462-1505) zamanında gerçekleştirilen bir evlilikle Ruslar Bizans tahtından hak iddiasına başlamışlardır. Bu evlilik Papa'nın bilinçli teşvikiyle, Rusları Katolikleştirmek amacıyla hizmet için gerçekleşmiş, Bizans hanedan soyundan bir kızın, Zoe Palaeologina, III. İvan ile evlenmesi sağlanmıştır. Oldukça iri bir vücuda sahip olan ve "Bizans fili" (Elephantan Byzantine) diye çağrılan Sophia, Papanın hayal ettiği amaçları aksine olarak Ortodoksluğu seçmiş, Ruslar üzerinde büyük etkiler yapmış ve Rus knezliğine Bizans hanedanlık geleneklerini ve davranışlarını getirmiştir. Bizans imparatorluğunun kutlama ve gelenekleri Sophia ile Moskova'ya taşınmış, bu şehir Doğu Roma'nın son kalesi olan İstanbul havasına bürünmüştür (Ataç, 1952, s. 23-24). Bu evlilikle Moskova'nın "Üçüncü Roma" olması fikri güçlenmiştir. Dahası, bu evlilik, milli bir Rus devleti fikrinin gelişmesi yanında, Moskova'nın bir imparatorluk gibi hükmedeceği yerlere sahip olma anlayışını geliştirmiştir (Kurat, 1993, s. 123-124). "Üçüncü Roma" fikrine göre, Hıristiyanlık'tan var olan üçleme yani baba-oğul-kutsal ruh anlayışından yola çıkan Moskova prensleri ve din adamları, birinci Roma (Batı Roma'nın merkezi)'nin 476'da yıkılmasıyla, İstanbul ikinci Roma olmuş ve ikinci Roma'nın (İstanbul'un) 1453'te Türkler tarafından fethedilmesiyle de üçüncü Roma tahtına Moskova oturmuştur. Bu fikri derinden kabul etmiş olan Ruslar, dördüncü Roma'nın olmayacağını, Moskova'nın son ve "ebedi" merkez olduğunu ve bu yolla da Hıristiyanlık ve Hıristiyanların koruyucusu olacağı fikrini kabul etmişlerdir. Bu fikir Ruslara Ortodoks Hıristiyanlığın "koruyuculuğu" ve "yayıcılığı" fikirlerini aşmıştır. Böylece Ruslar kendi devletlerini sadece Rusların devleti gibi değil, diğer Ortodoksların ve hattâ tüm Hıristiyanların da sığınacağı bir "evrensel" devlet gibi görmeye başlamışlardır.

Zoe ile evliliğinden başka III. İvan, ilk olarak Vladimir'e Bizans imparatoru tarafından gönderilen tacı (Cap of Vladimir Monomarch) giymiş, bir krallık tahtı oluşturmuş ve ilk devlet sembolü olarak çift başlı Bizans kartalı sembolünü seçmiştir. Kendisini *tsar* (caesar-çar) ilan ettikten sonra, "Moskova, Roma'nın şan ve sanına sahip olduğunu iddia etmiş ve kendinî evrensel imparatorluğun merkezi ve Ortodoks inancının koruyucu merkezi olarak görmeye başlamıştır" (Kohn, 1957, s. 10). Dahası, bu dönemde Ruslar, İtalya'dan getirttikleri

mimarlarla Moskova'da ihtişamlı saraylar ve kiliseler yaptırmışlardır. Moskova önemli bir siyasî merkez durumuna yükselmiş ve başka ülkelerden gelen tüccar ve delegelerle dolup taşmaya başlamıştır.

Rusların Ortodoks dünyasında lider duruma gelmelerinde İstanbul'daki Türk idaresinde yaşayan patriklerin de rolü olmuştur. Türlü yollarla ve değişik zamanlarda İstanbul patrikleri Rus çarlarını Türklere karşı kışkırtmış ve İstanbul'un yeniden Ortodoksluğa kazandırılmasını istemişlerdir. Bu yolda, 1516'da Patrik Theoleptus I Çar'a bir "Rus-Bizans" imparatorluğunun kurulabileceğini fısıldamıştır. 1588'de Rusya'yı ziyaretine müsaade edilen ve Moskova'da çar ile buluşan Patrik Jeremiah II, "Birinci Roma Apollinar sapıklığı nedeniyle düştüğü ve ikinci Roma, Constantinople, 'dinsiz' Türklerin hâkimiyetinden olduğundan, büyük Rus çarlığı (Moskova) ... üçüncü Romadır," demiş ve Rus çarını tüm Hıristiyanların dindar hâmisini olarak ilan etmiştir. Böylece "dindar" ve "tüm Hıristiyanların imparatoru" çardan "dinsiz" Türkleri İstanbul'dan çıkarmasını istemiştir (Mansel, 1995, s. 50). Osmanlı idaresindeki Ortodokslar ve özellikle de Ortodoks din adamları Rusya'nın kendileri için bir kurtarıcı olduğunu her zaman hatırlamışlardır. Kiliselerinde, azizleri yanında, I. Petro'dan itibaren Rus çarlarına da dualar etmişlerdir (Engelhardt, 1999, s. 147).

On altıncı ve on yedinci asırlarda Türklerin gücü ve Rusya'nın başka taraflardaki uğraşları nedeniyle "Üçüncü Roma" nazariyesi gerçekleşme yolunda fazlaca bir ilgi çekmemiştir. Ancak, nazariye türlü etkinliklerle canlı kalmıştır. 21 Mart 1657'de Patrik Parthenius III, Eflak ve Boğdan beyine "İslâm döneminin sonu geliyor, haçın hâkim ve çanlar İmparatorluğun sahibi olacak" diye yazıp, devlet aleyhinde entrikalar çevirince, sadrazamın emriyle asılmıştır (Mansel, 1995, s. 51).

Hiçbir zaman İstanbul'a hâkim olmak ümidini yitirmeyen çarlık Rusya, dinî motifleri kullanmaya ve bu yolla politik ve siyasî çıkarlar elde etmeye devam etmiştir. "Üçüncü Roma" anlayışı doğrultusunda II. Katerina zamanında (1762-1796) ciddi planlar yapan Rusya, İstanbul merkezli yeni bir Bizans kurmayı planlamıştır. 1780 yılında Avusturya İmparatoru Joseph ile görüşen Katerina II, Osmanlı Devleti'nin aralarından pay edilmesini ve torunu Kostantin'in başında olduğu yeni bir Bizans'ı kurmayı teklif etmiştir. II. Katerina ve sevgilisi General Potemkin'in "Greek Projesi" adı verdikleri görüşe göre, Türkler Avrupa ve İstanbul'dan atılacak, topraklar Hıristiyan güçlerce paylaşılacak ve Osmanlı Devleti yerine II. Katerina'nın torunu Kostantin'in başında olduğu yeni bir Bizans İmparatorluğu kurulacaktı (Schoroeder, 1994, s. 20; Kohn, 1957, s. 11; Mansel, 1995, s. 204).

İstanbul'a Ruslar en fazla 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) ile yaklaşmış ve Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdir. Savaşta Rus kuvvetleri komutanı olan Büyük Dük Nicholas Edirne'yi aldıktan sonra, "Biz merkeze (İstanbul, "çarşehri-tsarigrad") gitmeliyiz, ve kabul edilen kutsal amaca ulaşmalıyız" (Mansel, 1995, s. 306) diyerek Rusların geleneksel düşüncesi "üçüncü" Roma fikrinin verdiği Hıristiyanlığın koruyuculuğu düşüncesinde hareketle kutsal saydıkları toprakları yeniden almak amacını taşıdıklarını göstermiştir. Toprak

kazanımı yanında Ruslar Müslüman Türklerin Ortodoksluğa döndürülmesi için zorlayıcı politikalar izlemişlerdir (Yemelianova, 2002, s. 280).

“Deli” veya “Büyük” Petro (Petro I veya Petro the Great) (1682-1725) Gerçeği

Petro I tahta çıktığında Osmanlı devletinin durumu pek de iyi değildi. I. Petro Avrupa'ya giderek Osmanlılar aleyhine bir birlik tesis etmek isteyen ilk Rus çarı idi. Amacı Azak kalesini alarak Karadeniz'e bir çıkış noktası yakalamaktı. 1697 ve 1698 yıllarını kapsayan uzun Avrupa gezisinde I. Petro, sırasıyla Prusya, Hollanda, İngiltere ve Avusturya'ya gitmiş, Hollanda ve İngiltere'de basit bir tersane işçisi gibi çalışarak gemiciliği öğrenmeye çalışmıştır. Bu gezi I. Petro üzerinde büyük etkiler bırakmış, batıda gördüğü gelişmişliği Rusya'ya getirmek ve yaymak için yine batıdan getirttiği mühendis, dişiçi, doktor, mimar, gemici ve marangoz gibi kalifiye elemanların yardım ve desteğini aramıştır. I. Petro ile Rusya yoğun bir batılılaşma çizgisine girmiştir. Endüstriyel gelişmeye ve üretime büyük önem veren Petro I, özellikle askeri gereksinimleri karşılayacak silah, demir, tekstil ve bot üreten kurumlara vergi muafiyeti gibi ayrıcalıklar tanıyarak bunların gelişmesine ön ayak olmuştur.

I. Petro'nun önde gelen yenilikleri arasında batı benzeri elbiselerin giyilmesi, din adamları hariç herkesin tıraş olması, bir çeşit şövalye kademesi kabulü, ilk müzenin kurulması, ilk askeri akademinin kurulması, Julian takviminin kabul edilmesi ve kilisenin tamamıyla devlet kontrolüne sokulması sayılabilir. Batı usulünde bir ordu meydana getiren I. Petro, sayıları 3,000'e varan bir çeşit saray ordusu oluşturmuştur. Ordunun büyük kısmı ise askere çağırma yoluyla seçilmeye başlanmış ve köylüler belirli sayıda bu orduya katkıda bulunmak zorunda bırakılmıştır. Genellikle bu askerler ya hayat boyu, ya da 25 ile 30 yıl arasında değişen bir muvazaflık süresi içinde asker olmuşlardır. Rus Kazaklarından, Türk Kazak atlılarına kadar birçok kısımdan oluşan bu ordu o dönemde dünyanın en kalabalık muvazaf ordularından birisi haline gelmiştir. Baltık denizinde bir Rus donanması vücuda getiren I. Petro, Rusya'nın tam bir deniz gücü olması yolunda her türlü gayreti göstermiştir. Rus ordularının bir özelliği, her ne kadar birçok saray entrikalarına karışmışsalar da, siyasete karışmamış olmaları ve hükümdarın mutlak otoritesine saygılı kalmaları olmuştur (Seton-Watson, 1988, s. 14).

Petro I'in güçlü Rusya'sı hem Osmanlı'yı ve hem de İsveç'i kuşkulandırmış, Osmanlı Devleti'ni İsveç ve Fransa ile diplomatik yönden iyi ilişkiler kurmaya ve ittifaklar aramaya itmiştir (Mansel, 1995, s. 201). Bundan da pek haklı olan Osmanlılar, Rusya'nın yayılmacı siyasetini iyice anlamış ancak bu tehlikeye karşı yeterince etkili politikalar geliştirememiştir. I. Petro zamanında Ruslar İsveç'le yaptıkları “Büyük Kuzey Savaşlarını” (1700-1725) başarıyla sonuçlandırıp, Baltık bölgesinde Estonya, Livonya gibi yerleri almışlar, merkezi Moskova'dan yeni kurulan ve açık denizlere ve batı uygarlığına ulaşma noktası olan Petersburg'a taşınmışlardır (Kohn, 1957, s. 10). Aynı zamanda Polonya ve İsveç, I. Petro zamanında Rusya için bir tehlike olmaktan çıkmışlardır. Rusya'nın “en büyük” çarı I. Petro (Kohn, 1957, s. 10) ile birlikte doğu Avrupa'nın en büyük gücü

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

Rusya olmuştur. I. Petro ilk defa Rusya'nın bir imparatorluk ve kendinin de imparator olduğunu kabul etmiş, I. Petro'nun çarlığı ile birlikte bir Çarlık Rus imparatorluğu doğmuştur.

“Deli” veya “Büyük” Petro'nun gösterdiği başarılı çalışmalar, Rusya'nın ulaştığı güç, Osmanlı azınlıklarının bağımsızlık duyguları için yeni bir ümit kaynağı olmuş ve Osmanlı'ya karşı entrikalar başlamıştır. Eflak ve Boğdan'ın Rum beyi Serban Kontacuzenos (Bizans imparatorları soyundan ve 1679'dan 1688'e kadar Memleketeyn'in beyi), Petro I'in kendini Yunan imparatoru yapma amacına sıcak bakmış, damadı Demetrius Kantemir ise 1710'da Eflak ve Boğdan'a beğ seçilince Rusya'nın koruyuculuğu altında bağımsız olmayı istemiştir (Mansel, 1995, s. 155).

Petro I'in Rusya'nın genişlemesine en önde gelen katkılarından birisinin, kendisine atfedilen bir “vasiyetname” bırakmış olmasıdır. Bu vasiyetnamede Petro I, Ruslara “Dünya hakimiyeti” için anahtar konumda olan İstanbul ve Hindistan'ın alınmasını vasiyet etmiştir. Rusların sürekli olarak dünyaya hakim olma çabaları bu vasiyetnamenin doğru olabileceğini kanıtlamıştır (Hopkirk, 1992, s. 20). İlk defa 1812'de Fransa'da M. Lesur'ün kitabı *Des Progrès de la Puissance Russe*'de basılan I. Petro'nun vasiyetnamesinin gerçek olup olmadığı konusunda ciddi tereddütler olmasına rağmen, vasiyetnameden I. Petro'nun Ruslardan istediği gelişmeler tarihi süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Petro I'in vasiyetnamesinin doğruluğunu kabul etmek yerinde görünmektedir. Bu vasiyetnamede I. Petro:

I. Avrupa davranış ve geleneklerinin Rusya'ya getirilmesi için her şeyin yapılmasını, bu uğurda Avrupa sarayları ile ilişki içinde olunmasını, Avrupa'nın entelektüelleri ile birlikte çalışılmasını,

II. Devlet'in sürekli savaş halinde tutulmasını, bunun da hem ordunun sürekli olarak talimli olması ve hem de halkın ilk işaretle savaşa hazır olması için gerekli olduğunu,

III. Hâkimiyetin Baltık ve Karadeniz boyunca genişletilmesini ve bunun için ise;

a. İsveç'e karşı İngiltere, Danimarka ve Brandenburg'un kiskançlıklarının artırılması gerektiğini ve bu şekilde Rusya'nın bölgeye hâkim olmasının sağlanmasını,

b. Avusturya hanedanı ile Türklerin Avrupa'dan atılmasının sağlanmasını ve bu amaç için Karadeniz'de tersaneler ve donanma inşasını, bu olunca da İstanbul'a yürünmesini,

c. Polonya'da anarşik ortam yaratılmasını, iç işlerine karışılmasını, kral seçimine müdahale edilmesini ve sonunda işgal edilmesini,

d. İngiltere ile iyi ilişkilere girilmesini, bu uğurda ticarî ilişkilerin artırılmasını, bu yolla da İngiliz yardımının sağlanarak güçlü bir donanmanın yapıp Baltık ve Karadeniz'deki Rus hâkimiyetinin güçlendirilmesini,

IV. Hindistan ticaretinin Dünya ticareti olduğu gerçeğinin akıldan tutulmasını, bu ticareti elinde tutanın ise Avrupa'nın diktatörü olduğunu, bu uğurda İran'ın çökmesi için hiçbir fırsatın kaçırılmaması gerektiğini, bu olunca da Basra körfezine yerleşerek eski Baharat Yolunun tekrar canlandırılmasını,

Memet YETİŞGİN

V. Her zaman askerî güç veya entrikalar ile Avrupa güçleri arasındaki mücadeleye katılmak gerektiğini, bunun için ise;

a. Avusturya'ya yandaş görünüp, onun zayıflaması ve özellikle de Almanya ile Fransa'nın arasının açık olmasının sağlanmasını,

b. Her zaman Rus prensler için Alman prenseslerden eş seçilmesini ve bu yolla da Almanya üzerinde etkili olunmasını,

VI. Kilisenin gücünü kullanarak, Türkiye, Macaristan ve Polonya'daki Ortodokslar üzerinde çalışılmasını, bunların koruyucusu olunmasını ve bu yolla da Türkiye'nin zapt edilmesini, Polonya'nın ise zayıflatılarak Rus hâkimiyetine alınmasını,

VII. Bunlar olunca da, gizli ve hızlı bir şekilde Avrupa'ya darbenin vurulmasını, bunun için de Fransa ve Avusturya'nın birbirine düşman edilmesini,

VIII. Avrupa'da bu düşmanlık devam edince Rusya'nın yardıma çağrılacağını, Rusya'da Avrupa güçleri iyice zayıflayınca iki koldan, Karadeniz üzerinden Tuna yoluyla ve Baltık üzerinden Arkangel yoluyla, Asya ordularını Avrupa üzerine salmasını, bu orduların İtalya ve İspanya dahil tüm Avrupa'yı talan ve yağma etmesini, kalanlarını Sibiryaya göç ettirilip toprağa yerleştirilmesini ve böylece tüm Avrupa üzerine Rus hâkimiyetinin kurulmasını ("An Indian Officer," 1894, -299-302) vasiyet etmiştir.

I. Petro sadece Avrupa'da İsveç ve Osmanlı Devletlerine karşı büyük savaşlar yapmakla kalmamış, batıya yaptığı seyahatler sırasında edindiği izlenimle, batının zenginliklerinin müstemlekelerde, özellikle Hindistan'da, gelen zenginliklerle mümkün olduğunu görmüş, bu nedenle de Orta Asya ve Hindistan'a doğru yayılmak istemiştir. Hindistan'ın zengin hazineleri yanında, Orta Asya'da Amu Derya Irmağı deltasında var olduğuna inanılan altın madeninin doğurduğu zenginlik rüyası, I. Petro'nun 1717'de Hive üzerine Kafkasya kökenli, Hıristiyan olmuş ve Elit askeri birliğine dahil olan Prince Alexander Bekovich komutasında bir Rus askeri birliğini göndermesine yol açmıştır. Bekovich'in komuta ettiği güç 4,000 yaya, atlı ve topçu asker, bir kısım Rus tüccarı ve 500 at ve deveden oluşmaktaydı. Bazı Türkmenlerin saldırıları ile coğrafyanın ve iklimin verdiği zorlukları aşarak Hive'ye varan Bekovich kuvvetlerini Kağan görünüşte dostça karşılamış, Hive şehrinde böyle büyük bir gücü besleyemeyeceğini belirterek, Rusların beş guruba ayrılıp komşu köylere yerleştirilmesini istemiştir. Bu isteği, onun hazırladığı plandan habersiz olan Bekovich tarafından uygun görülmüştür. Ruslar guruplara ayrılınca üzerlerine saldırılarak, Bekovich ve ikinci komutan Binbaşı Frankenburg başta olmak üzere büyük kısmı katledilmiştir. Geride kalanların bir kısmı esir edilerek köleleştirilmiş, ve ancak az bir kısmı Rusya'ya dönebilmiştir. (Hopkirk, 1992, s. 17-19). Coğrafik engeller ve Hivelilerin başarılı mücadelesi ile bu Rus seferi sonuçsuz kalmışsa da, ileride Rusya'nın Orta Asya Türk topraklarını ele geçirmesi için bir başlangıç teşkil etmiştir.

Ruslar, I. Petro zamanında doğuda Hazar Denizi ile Türkistan'a hakim olmak istemişlerdir. I. Petro'ye göre büyük ve güçlü bir imparatorluğun kurulmasında Hazar Denizi ile Kazak bozkırları anahtar bölgelerdi. Buralara

hakim olunursa Hindistan ve Çin ticaretine de hakim olmak için büyük adımlar atılmış olurdu. I. Petro, Hint ticaretine sahip olan devletin Avrupa'yı yöneteceğine ve dünya ticaretini kontrol edeceğine inanmıştı (Hamilton, 1909, s. 62). Dahası, batıdaki devletler Hint ve Çin ticareti, yani doğudaki kurdukları zengin müstemlekeler ile ileri ve güçlü devletler haline gelmişlerdi. Rusya'nın da büyük ve güçlü bir devlet olması için doğuda geniş müstemlekeler kurması gerekmektedir (Donnelly, 1975, s. 207-208). Bu düşüncelerle hareket eden Petro I, gerek sözde vasiyetnamesi ve gerekse de hayatında uyguladığı politikalarla Rusya'nın yayılmacılığı için önemli adımlar atmıştır.

Sıcak Sulara Ulaşma Amacı: Büyük Devletler Arası Müstemleke Yarışı

Avrupa yayılmacılığının temel sebeplerinden birisi, işgal edilebilir ve kolonileştirilebilir görülen geri kalmış yerlerin kazanımında gösterilen yarıştı. Ruslarda kendilerine özge olan yayılmacılık yanında, Avrupa'da hakim olan ve coğrafi keşiflerle başlamış bulunan yeni yerler "bulmak" ve buralarda hakimiyet tesis ederek, yerli zenginlikleri sömürmek yarışına girmişlerdir. Bu yarışta Ruslar en fazla Türkleri ve batıda komşu buldukları Polonyalıları, İsveçlileri, Estonyalıları ve diğer komşularını tehdit etmişlerdir.

Rusların uluslararası geleneksel siyaseti "sıcak sulara ulaşmak" olarak tanımlanan siyasetleridir. Bu amaçla Baltık Denizi, Karadeniz, İstanbul boğazı, Basra, Hint Okyanusu ve Pasifiğe ulaşmak hep Rusların takip ettiği siyasetlerin temelinde yer etmiştir. III. Ivan ve IV. İvan'ın kuzeyde İsveç, Polonya ve Rus knezliklerine karşı savaşlarında Baltık denizine çıkma amacı yer etmiştir. Bu sıcak sulara çıkma amacı, I. Petro'nun aktif dış politikası, gemiciliğe verdiği aşırı değer ve batıdaki sömürge devletlerinde gördüğü zenginlik nedeniyle daha da ateşli bir hal almış, bu siyasetin kazanılması için çar İsveç ve Osmanlılar ile uzun yıllar savaşlar yaparken, Orta Asya ve Kafkaslara da askerî seferler yapılmasını emretmiştir. İsveç ile başlayan savaş 1700'den 1725'e kadar sürmüş, Rusların Baltık'dan sağlam üsler, örneğin Estonia, Livonia, Cornelia ve bazı Baltık adaları, elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu deniz kıyısında kurduğu Petersburg şehri Rusya'nın yeni merkezi olmuştur. Böylece Baltık üzerinde sıcak denizlere ulaşma gerçekleşmiştir.

Aynı siyaseti Karadeniz, Basra, Hint Okyanusu ve Pasifik için de izleyen Ruslar, buralara ulaşmak için Türk topraklarını işgal etmek zorunda kalmışlardır. Ekonominin kalbinin attığı yerler olan Akdeniz ve Hint Okyanusu, Rus yayılmacılığı için oldukça çekici bir hedef haline gelmiştir. Ruslar, sıcak sulara inme amacını gerçekleştirmek için yolları üzerindeki güçsüz devletlere ardı arkası kesilmeyen saldırılarda bulunmuşlar, bu saldırılardan da en fazla Osmanlı Devleti ve Türkistan Türk hanlıkları zarar görmüştür. I. Petro (1689-1725) ve II. Katerina (1762-1796) Türklere karşı savaşı açıkça dile getirmiş ve korkulan düşmanlar olmuşlardır. II. Katerina Türklerin Avrupa ve İstanbul'dan çıkarılarak Bizans'ın yeniden kurulması için çalışmıştır (Hopkirk, 1992, s. 21).

Rusların güneye doğru yayılmasında özellikle rahatsız olan, doğudaki zengin müstemleke ticaretinden kazandığının tehlikeye düşmesinden korkan İngilizler, Ruslara karşı çetin bir rekabete girmişlerdir. Rusların asker ve insan gücü de

dikkate alındığında, hemen hemen tüm batı Avrupa ülkeleri—özellikle de Fransa ve İngiltere—Ruslardan ciddi rahatsızlıklar duymuşlardır. Osmanlı Devleti’ni tamamıyla Rus hâkimiyetine girmesini engelleyen batılı büyük devletlerin desteği olmuş, bu destek özellikle 1853-1856 Kırım Harbinde İngiltere, Fransa ve Piomente’nin aktif olarak Osmanlı yanında savaşa girmesiyle kendini göstermiştir. Her ne kadar Ruslar, Baltık ve Pasifik üzerinden sıcak sulara ulaşmışlarsa da, Türk Boğazları, Basra ve Hint Okyanusu’na ulaşmamışlardır.

On dokuzuncu asır boyunca devam eden Büyük Oyun (Great Game) veya Viktorya Dönemi Soğuk Savaşı (The Victorian Cold War), ki İngiltere ile Rusya arasındaki emperyalist mücadeleyi simgelemektedir, Rusların büyük toprak parçaları—Orta Asya gibi—kazanımlarına yol açmış, ancak sıcak denizlere ulaşmalarını engellemiştir. Bununla birlikte General Skobelev’in de dediği gibi, Rusların Orta Asya’da güçlenmesi, İngilizlerin Hindistan’da zayıflaması anlamına geldiği gibi, Avrupa politikasında da Rus isteklerine boyun eğen bir konuma gelmelerini amaçlamıştır (Colquhoun, 1900, s. 202). Bir anlamda, Büyük devletlerin müstemleke toprakları kazanımları, onların kendi arasında bir prestij kazanımı ve büyüklük yarışı şeklinde ortaya çıkmıştır. Ruslar bu prestiji ve büyüklüğü kazanmak bahanesiyle de geniş Türk topraklarını ele geçirdikleri gibi, başlangıçta buralarda büyük yıkımlar meydana getirmişlerdir.

Yalancı Avrupacı *Myth*: Dünyayı “Medenileştirme” Düşüncesi

On beşinci asır sonlarına doğru Portekiz ve İspanya ile Avrupa Büyük Coğrafi keşiflerle yayılma hareketlerine başlarken, on altıncı yüzyıl ortalarından itibaren Rusya, güney ve doğuya doğru Türk toprakları üzerinde yayılmacılık hareketlerine başlamıştır. Bu yayılmada kâşifler, misyonerler, maceraperestler, tacirler, göçmenler ve askerî güçler önemli roller oynamıştır. Yayılmacılığın en önemli özelliklerinden birisi, daha başlangıçta Avrupalının “Avrupacı etniklik” ile kendi “doğrularını ve eğilimlerini” zorla diğer toplumlara aşılama gayreti önemli yer tutmuştur (Sherman, 1994, s. 2). Avrupalı büyük devletlerin yayılmacılığı, “Avrupa’nın askerî, moral ve ticarî güçlerinin sürekli bir şekilde yönelimlerinin bir sonucu olmuştur” (Chiról, 1903, s. 5). Kendi çıkarlarını düşünen, zorlayıcılık ve kendini beğenmişlik ilkeleri ile hareket eden Avrupa’nın, dünyanın geri kalmış yerlerini “medenileştirme” fikrine inandığı görülmüştür. Dünyanın en güzel yerlerini kolonileştiren, en verimli topraklarını sahiplenen, değerli yer altı ve üstü madenlerini ele geçiren, işgal ettiği yerlerdeki insanları ağır çalışma koşullarına iten, yerli halktan ağır vergiler alan ve hattâ köleleştiren Avrupalının, yayılmacılığı “medenileştirme” olarak görmesi yanlış bir yaklaşımdır ki, bu gün Avrupa’nın müstemlekesi olmuş hiçbir ülke veya toplum, muasır milletler içerisinde ön sıralarda yer almamaktadır. Avrupalıların kendi kültür ve gücünü üstün görerek yaptığı yayılmacılığa karşı şiddetli tepkiler gösterilmesi, onların “dünyayı medenileştirme” iddialarını sonuçsuz bırakan önemli göstergelerdendir.

Avrupa’nın Avrupalı olmayan ve geri kalmış toplumları hâkimiyetleri altına almaları, Avrupalı (white) toplumların birçokları tarafından “Tanrı tarafından

çizilen kader (manifest destiny)” olarak görülmüştür. Onlara kendi beyinlerinde bir çeşit üstünlük ve bu üstünlükle yeni ve modern Avrupa medeniyetini yayma hakkının tanınmışlık iddiasını doğurmuştu. Bu yeni medeniyeti yaymak Avrupalı için zor olsa dahi, bir çeşit kader olarak görülmüştür. Bu duygu Rudyard Kipling’in “The White Man’s Burden (Beyaz Adam’ın Çilesi)” adlı kitabında canlı olarak vurgulanmıştır (Sherman, 1994, s. 227). Rudyard Kipling (1865-1936) “The White Man’s Burden” başlıklı şiirini 1899’da Amerika’nın Filipinleri ilhâkı yıldönümünde yazmıştır. Bu şiir ile Kipling, Avrupalıların keşifler ve sömürgeler ile kurdukları büyük imparatorluklarda asıl fedakârlığı yapan taraf olduğunu, medeniyeti “geri kalmış” bölgelere taşımak sorumluluk ve görevini yüklediğini belirtmiştir. Şiirin ilk dört mısrası şöyledir:

“Take up the White Man’s burden	“Beyaz adamın çilesine sarıl
Send forth the best ye breed	İleri gönder nesliyin en iyilerini
Go, bind your sons to exile	Git ve evlatlarını sürgünlerde tut
To serve your captives’ need.”	Esir ettiklerinin ihtiyaçlarına servis için.”

Buna göre “beyaz adam” yeni Avrupa medeniyetinin yayılması için çalışan “havarilerdi”. Ruslarda Avrupa’dan etkilenerek bu “The white man’s burden” anlayışını, Türk toprakları üzerinde yayılmaları için önemli bir sebep olarak görmüşlerdir.

Her ne kadar Avrupalılar zaman zaman Rusları “barbar,” “yarı-barbar,” “Asyalı,” ve “doğulu” gibi, Avrupalı olmayan toplumlar için kullandıkları kavramlarla tanımlamışlarsa da, Ruslar kendileri de Asya’daki istilâlarında, Avrupalının “üstünlük” anlayışını sergilemişlerdir. Hattâ bunlardan İslavcılar (Islavophiles) Rusya’yı Avrupa’nın da ötesinde medenî ve büyük bir güç olarak görmüşlerdir. İslavcılar Avrupa emperyalizminin kölecisi ve vurdumduymaz yaptığı başka toplumları, Rus yayılcılığının “özgür” kıldığını savunmuşlardır. Rusya’nın yayılmasını bir çeşit karşı konulmaz “tarihi kader” olarak kabul eden İslavcılar kendi amaçlarını “evrensel” ve “insancıl” olarak kabul etme gayreti içinde olmuşlardır (Kohn, 1957, s. 46).

Ruslar kendilerine komşu Türk topluluklarını, özellikle göçebe olanlarını, kendi sınırları için tehlikeli saymış, bu topluluklara güvensizliklerini her fırsatta dile getirmiş ve bu toprakların zapt edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bir göçebe kavmin kendilerine bağlanmasını, diğerlerini de bağlamak için bir gelişme kabul etmiş, geçmişte her hangi bir tarihte göçebe kavimler tarafından kendilerinden istenen yardımı meşru bir zemin kabul ederek, bu kavimlerin topraklarını zaptetmek istemişlerdir (Togan, 1942-1947, s. 240). Bu gerçekleri vurgulayan Rus dışişleri bakanı Gorchakov’un 1864’te yayınladığı ve dış temsilciliklerine gönderdiği bir bildiriye göre;

a. Rusya Asya’da “yarı vahşi” (half-savage) ve hiçbir sosyal organizasyonu olmayan göçebe toplumlarla karşılaşmıştır,

b. Bu toplumların yerleşik olmayan hareketli yaşantıları, onların en az istenen komşular olmasına yol açmış, bunun için de Rusya, her “medenî” millet gibi, sınırlarının güvenliğini sağlamak için ve sağlıklı ticari ilişkiler için bu toplumlar üzerine hâkimiyet hakkını kullanmıştır,

c. Bu toplumların akınlarını ve yağmalarını önlemek zorunluluğundan dolayı bu toplumlar boyunduruk altına alınmıştır.

d. “Medenîyetin ve ahlaki gücün” farkında olmayan bu Asyalı toplumlar için saygı sadece “açık ve somut güce” gösterilmektedir,

e. Rus devleti bu saldırgan toplumlara karşı korumak için kaleler inşa etmiş ve onlar üzerinde zorla hâkimiyet kurmuştur. Ancak daha uzaktaki göçebeler devletin güvenliğini tehdit etmeye devam etmiştir. Bu durumda devlet ya davasından vazgeçecekti ya da daha ileriye giderek yeni “barbar” ülkeler ele geçirecekti.

f. Bu durum aynı koşullarda olan her devlet için aynıdır. Birleşik Devletler Amerika’da, Fransa Cezayir’de, İngiltere Hindistan’da bu gereklilikten dolayı ilerlemek zorunda kalmıştır. Asıl zorluk nerede durulmasında yatmaktadır.

g. Aynı durum Rus imparatorluğu için de Siri Derya boylarında kendini göstermiş ve Rus güçleri burada güvenliği sağlamak için hareket etmişlerdir.

h. Rus imparatoru yeni topraklar zaptetme düşüncesinden ziyade, yönettiği toprakların güvenliğini garanti etmek, sosyal organizasyonlarını, ticaretini, iyiliğini ve medenî durumunu geliştirmek düşüncesi taşımaktadır (“An Indian Officer,” 1894, s. 302-308).

Gorchakov’un talimatnamesi ile Kipling’in “white men’s burden” anlayışı arasında paralellikler bulunmaktadır. Her ikisi de, Avrupalı emperyalist güçlerin toprak kazanımı, ticarî ve ekonomik çıkarlar edinimi ve dünyadaki büyük devlet olama ihtiraslarını göz ardı ederek, geri kalmış ve zayıf toplumları hatalı bulmakta, onların bağımsızlığına son verilmesini ve zenginliklerinin sömürülmesini “medenîyetin” yayılması olarak algılamaktadır.

Dinî Sebepler (Ortodoksluk)

Rus Knezi Vladimir’in Ortodoksluğu seçmesinde (988) ekonomik, ticarî, Bizans hileleri yanında tek dinin birleştirici rolü ve özellikle kneze kazandırdığı prestijin önemli yeri vardır. Vladimir Hıristiyanlığı seçmekle hem bir Bizans prensesi, Anna Parphyrogenita, ile evlenmiş ve hem de krallık ile dinî birleştiren *caesaropapism* anlayışını kendinde bulmuştur. Bu prestijle Rus knezi, hem krallık işlerine ve hem de dinî işlere hâkim olmuş, bu iki güçle de sarsılmaz bir konuma yükselmiştir. Rusların Türk ve Müslüman topraklar üzerinde ilerlemesi “sadece Rus hanedanının askeri uğraşları olmayıp, bir çeşit Haçlı karakteri taşımaktadır. Amaç sadece toprak kazanımı değil, aynı zamanda dinin (Ortodoksluk) yeniden inşasıdır.” Ruslar Ortodoksluğun şampiyonluğu ve Rus dinî duygularının “sesi” olmuşlar ve üslendikleri bu rolle Türklere karşı mücadelenin liderliğini yapmışlardır (Seton-Watson, 1988, s. 4-5).

Moskova Patriği Nikon zamanında (1660’lar) kiliseden yenilik yapılmasına gidilmiş, Ortodoksluk mezhebine uymayan ve ancak asırlardır alışlagelmiş inanç ve ibadetler değiştirilmeye çalışılmış, buna ise binlerce Rus karşı çıkmıştır. Bu uygulama ile Ruslar “eski inananlar” (old believers) ve “yeni inananlar” (new believers) diye ikiye bölünmüş, eski inananlar baskı ve katliamlardan kurtulabilmek için Sibirya’ya göç etmiştir. Bu göçler yüzünden Sibirya’nın etnik yapısı ve nüfusu oldukça değişmiştir.

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

Ortodoksluk Rus yayılmacılığında önemli bir etken olmuştur. Daha Osmanlı'nın İstanbul'u fethinin ilk yıllarını takip eden yıllarda, Rus Ortodokslar İstanbul'a "hacı" olmak ve buradaki Ortodoks kilise ve kalıntılarını ziyarete gelmeye başlamışlardır. Ortodoks Patrikliği'nin gücü, Gürcistan'dan Rusya'ya kadar kabul edilmiştir. Kudüs, Antakya ve İskenderiye patrikleri sık sık İstanbul'da buluşmuşlardır. Örneğin 1704'te dört patrik birlikte İstanbul'da Easter Gününü kutlamışlardır (Mansel, 1995, s. 50).

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki arzuları her zaman devam etmiştir. Bu bağlamda 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşmanın VII. maddesi gerçekte ve ilk şekliyle Ortodoks tebaanın Padişah tarafından korunması ilkesini içermiş ise de, bu madde Ruslar tarafından değiştirilerek genişletilmiş ve Rusya'nın Ortodokslar üzerinde koruyuculuk hakkını içerdiği şekilde yorumlanmıştır (Schoroeder, 1994, s. 22). Bu yolla Ruslar sürekli olarak Osmanlı içişlerine karışarak, Osmanlı Devleti'ni zayıflatma, parçalama ve yıkma politikası izlemişlerdir. Bunun en önemli örneklerinden birisi Çar I. Alexander (1801-1825) zamanında yaşanmıştır. Alexander I'in 1812'de işgalci Napoleon Bonapart'ın *Grande Armée*'sini yenip Avrupa'da tekrar mutlakiyet sistemlerini oluşturduktan sonra Avrupa'daki anlaşmazlıkların "Hıristiyan kardeşliği" yoluyla çözümlenmesi amacıyla Avusturya ve Prusya ile birlikte Kutsal İttifakın (Holy Alliance) kurulmasına çalışması, aynı zamanda ise Kafkaslarda ve Balkanlar'da Müslümanlara karşı tam bir dinî bağnazlıkla hareket etmesi (Schoroeder, 1994, s. 23; Kohn, 1957, s. 15), Rusların iki yüzlü bir siyaset izlemelerini göstermiştir. Dinî bağnazlıktan dolayı Ruslar işgal ettikleri Türk ve Müslüman yurtlarında daha fazla katliamcı siyasetler izlemişlerdir. Çar I. Nicholas (1824-1855) Avrupa'ya karşı "mutlakiyetçiliğin ve sınırların korunması" fikrinin güçlü savunucusu olurken, Osmanlı Ortodokslarını koruma ve hâttâ İstanbul'daki Patrikliği'nin Rus yönetimince idaresini ileri sürmüş, Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetine ciddiyetle sarılmıştır. 1853'de özel elçisi Prince Alexander Menshikov'u göndererek Kutsal Yerler meselesini alevlendirmiş, gerçekte ise Boğazlara hâkim olmak ve Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın koruyuculuğu altına düşürmek istemiştir. Bu isteğini gerçekleştirmek için planlar yaparken, İngilizlere Osmanlı Devleti'nin paylaşımını önermiş, Osmanlı'nın "Avrupa'nın Hasta Adamı" olduğunu söyleyerek, "Doğu Meselesi"ne yeni bir kavram kazandırmıştır (Mansel, 1995, s. 268). Amaçlarını gerçekleştirmek için Kırım Harbi'ne giden Çar I. Nicholas, İngiliz, Fransız, Sardunya ve Osmanlı müttefik ordularına yenilerek, Osmanlı'nın paylaşımı tasarısını bir başka "bahara" ertelemek zorunda kalmıştır.

Osmanlı tebaası olan Ortodoksların Rusya'dan yardım alarak bağımsız olma emelleri 1814'te hızlı gelişen bir Karadeniz şehri olan Odessa'da *Philiki Etairia* (Dostlar Derneği)'nin kurulmasıyla gizli bir örgüt işi olmaya başlamıştır. Derneğin amacı "Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak ve 'kutsal ve perişan vatanı' özgürleştirmektir." Örgüt Odessa'daki iflas eden veya etmek üzere olan Yunan tüccarlarca kurulmuş, bu tüccarlar diğer Yunanlıları da kandırarak, örgütün arkasında Çar ve çarın bir Rum asıllı dışişleri bakanı Kont Kapodistrias'ın

bulduğunu söylemişlerdir. Üye sayısı hızla artan örgüte 1816'da kaçak olan Alexander Mavrocardato, Eflak ve Boğdan'ın Rum Fenerli beyleri soyundan, katılmış ve 1818'de de örgütün merkezi İstanbul'a taşınarak tüccar Emmanuel Xanthos'un evi yapılmıştır. Her ne kadar İstanbul merkez yapılmışsa da, İstanbul'un Osmanlılığı ve birçok Fenerli Rum'un tabiliğe ihanetsizliği nedeniyle örgüt Memleketeyn ve Mora'da örgütlenmeye başlamıştır. 1820'de çarın yaveri olan Rum asıllı "dengesiz, romantik ve zavallı" Alexander İpsilanti'nin örgütün başına geçmesiyle birçok şey değişmiştir. Nisan 1821'de Alexander İpsilanti'nin liderliğinde Memleketeyn'de ayaklanma çıkmış, ancak halkının Türklerden çok Fenerli Rumlara düşman olduğu bölgede bir başarı elde edilememiştir (Akşin, 1997, s. 105; Mansel, 1995, s. 240-242; Seton-Watson, 1988, s. 179-182). Bununla birlikte, ayaklanma Mora'ya sıçramış ve tam bir Yunan ayaklanmasına dönüşmüştür.

Yine Avrupa'nın jandarmalığına soyunmuş olan Rus çarı I. Nicholas (1825-1855), Avrupa'da meydana gelebilecek devrimci, milliyetçi ve mutlakiyet karşıtı hareketler için Avusturya ve Prusya ile birlikte hareket ederek bu tür hareketleri sınırlamak ve kökünü kazımak politikası izlerken, Osmanlı Devleti'ne karşı yıkıcı, parçalayıcı ve topraklarını işgal edici bir siyaset izlemiştir (Kohn, 1957, s. 23). Balkanlarda İslav ve Ortodoks Osmanlı tebaasını kışkırtırken, Avusturya ve Rusya'ya karşı ayaklanan Macar ve Polonya milliyetçilerini ağır bir şekilde cezalandırmıştır (1848). I. Nicholas zamanında 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Edirne Anlaşmasıyla Yunanlılar bağımsız olurken, Ruslar Kafkaslarda İran'a karşı başarılı savaşlar sonunda 1828'de imzaladıkları Türkmençayı anlaşmasıyla Nahçıvan, Azerbaycan ve çevresine tam hâkimiyetlik sağlamışlardır.

İlk defa 1853'te İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour'la konuşmasında "The sick man of Europe" (Avrupa'nın hasta adamı) diye adlandırdığı Osmanlı Devleti'ni parçalamak gerektiğini, Türklerin Avrupa'dan çıkarılarak Rus koruyuculuğunda Balkan'lı İslav devletleri kurulmasını ve Mısır ile Girit'in İngilizler tarafından ele geçirilebileceği taslağı üzerinde teklifte bulunan I. Nicholas, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmaya azmetmiştir (Seton-Watson, 1988, s. 319). İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma kararlılığı karşısında yalnız kalan çar, "hasta adamı" ecelinden önce öldürmek istemi ve düşündüğü planı tek başına uygulamaya koymak istemiştir. Ancak Kırım Savaşında (1853-1856) Fransa ve İngiltere'yi Osmanlı Devleti ile birlikte karşısında bulunca bu plan sonuçsuz kalmıştır.

Rusya'nın Rus olmayan toplumları çarın mutlak otoritesi, Ortodoksluk inancı ve Rus milliyetçiliği altında birleştirme çabası III. Alexander (1881-1994) devrinde resmi bir politika şeklini almış ve II. Nicholas zamanında (1894-1917) ise bu politika devam etmiştir. Bu devrin ve Çar'ın fikir hocası ve yakın arkadaşı olan ve Moskova üniversitesinde anayasa profesörü olarak çalışmış ve Kutsal Meclis başkanlığı yapmış olan Kostantin Pobyedonostsev (1827-1907), Rus mutlakiyeti, Ortodoksluk ve Rus milliyetçiliğinin Rus imparatorluğunun temeli olduğuna gönülden inanmış ve batılılaşmaya karşı gelerek, Rus imparatorluğu içindeki tüm toplumları bu üç unsur altında birleştirmeyi

amaçlamıştır. Koyu bir *ceasaropapist* ve gelenekçi olan Pobyedonostsev'e göre reaya veya halk vurdumduymaz, anlayışı kıt ve tembel olduğundan, gücünü Tanrı'dan alan ve her devrin yetiştirdiği az sayıdaki ahlaklı, bilgili, insancıl ve sorumluluk sahibi kimsenin yardımıyla beslenen bir mutlak otorite tarafından yönetilmeliydi. Neredeyse yarı nüfusunun Rus ve Ortodoks olmadığı bir imparatorlukta, Pobyedonostsev Rus milliyetçiliğini ve Ortodoksluğu manevi ve kültürel kurumların kaynağı yapmayı planlamıştır. Polonya, Litvanya, Ukrayna dilleri yasaklanırken, Yahudilere karşı saldırılar (pogroms) yapılmış ve belli yerlerde (gettolar) yaşamaya zorlanmışlardır (Adams, 1965, s. 42-43; Kohn, 1957, s. 50-52).

Kazaklar (The Cossacks)

Türkçe bir kelime olan "kazak" adı daha ziyade özgürlüğüne düşkün, kanun ve nizam tanımayan, kurulu sistem içerisinde yer almak istemeyen kişiler için kullanılmıştır. Rus Kazakları, aslen Türk olan Kazakistan Kazaklarından ayrıdır. Bu Rus kazakları (the Cossacks) daha ziyade Rusya'nın güney uç bölgelerinde, özellikle Dinyeper nehrinin şelale kesimiyle, Don nehri orta mecralarında yaşayan, aslen kendilerini Ruslardan farklı bir etnik gurup olarak gören, daha ziyade Rus, Leh, Türk ve Tatar gibi gurupların birleşmesinden oluşan bir toplumdur. Altın Ordu Devleti ve yerine kurulan hanlıklar zamanında hanlar ve Türk beyler arasında çıkan savaşlarda ve karışıklıklarda zarar gören birçok Türk-Tatar Moskova'dan sığınma talebinde bulunmuş, bunların çoğu da Kazakların lideri olmuştur. Kazak toplulukları, dolayısıyla, hem Rusya ve hem de Türk hanlıklarından ve hâttâ Polonya krallığındaki baskı ve zulümden kaçan köylü, asil ve diğer insanlar için birer sığınma yerleri olmuştur (İnalçık, 1994, s. 426-427). Batıda Dinyeper nehri üzerinde yaşayanlarına Zaporog, Özü veya Ukrayna Kazakları, doğuda Don üzerindekiilere de Don Kazakları denmiştir. Çoğunlukla Ortodoks mezhebinden olan Kazaklar, Moskova'nın yükselmesiyle Rus çarlarının idaresine girmişler, Kırım Tatarları'nın Rus içlerine yaptıkları akınlara benzer, onlar da Türk topraklarına akınlar yapmışlardır. Ancak bu Kazaklar, özellikle Özü Kazakları, ki Barabaş, Sankamış ve Potkalı diye üç guruba ayrılmıştı, zaman zaman Leh ve Rus topraklarına da saldırmaktan ve geçimlerini yağma ve çapuldan kazanmaktan geri durmamışlardır (Uzunçarşılı, 1988, s. 111). İlkel sosyal ve siyasî yapıya sahip olan Kazaklar, yağma, talan ve katliamlarını, kısacası, "savaşın her türlüünü herkese karşı" sürdürmüşlerdir (Seton-Watson, 1988, s. 7).

IV. İvan'ın 1552'de Kazan ve 1556'da Astrakan Türk hanlıklarını ele geçirmesiyle İdil (Volga) vadisine tam hâkimiyet kazanması, Rusların ilk defa olarak Urallar gerisindeki Türk yurduna yaklaşmasına yol açmış, Urallar bölgesinde zengin topraklara sahip olan ve aslen Türk olan Stragonov ailesi de bu tarihten (1580) itibaren Çar'dan yardım isteyerek Sibirya'yı ele geçirmek istediğini belirtmiştir (Dobson, 1890, v). Çar, Stragonov ailesine bölgede geniş topraklar bahşetmiştir. Bu ailenin teşvikiyle Irmak (Yermak) Timosevich adından bir Rus Kazağı, etrafına topladığı köylü, avcı, maceraperest ve çarın zulmünden kaçan kimselerden oluşan askeri gücü ile Uralları geçmiş, Küçüm

Han'ı birçok defa yenmiş ve Sibiryayı işgale başlamıştır. İşgal ettiği toprakları da Çar'ın himayesine sokmuştur. IV. Ivan henüz Ruslar tarafından iyice bilinmeyen Sibiryadaki Türk topraklarının Rus Kazakları tarafından ele geçirilmesinden çokça memnun kalmıştır ("An Indian Officer," 1894, s. 10-11). Yermak'tan sora bölgeye düzenli Rus birlikleri gönderilerek ve birçok askeri kaleler inşa ettirilerek, Rusların bu tarafta ilerlemesi sürekli hale getirilmiştir. Seyrek bir nüfusa ve ilkel hayat tarzına sahip olan Sibiryanın Türk halkı Rus yayılmacılığına karşı koyabilecek güçte olmadığından (Seton-Watson, 1988, s. 6), Rusları durdurmak mümkün olmamıştır. Böylece Asya'daki Türk toprakları üzerinde de yayılmaya başlayan Ruslar, zaman zaman Kalmuklar ile Kazaklar arasındaki kanlı mücadelelerden faydalanarak, zaman zaman Türk hanlıkları ve beylikleri içerisinde çatışmalar çıkararak ve hemen her zaman da askeri yayılmacılık siyaseti izleyerek, kendilerine bir Avrasya imparatorluğu kurmaya başlamışlardır.

Rus çarları adına ve kendi yağmacılık ve eşkıyalık kültürlerine uygun olarak hareket eden Kazaklar, ilk defa 1559'da liderleri Dimitrash komutasında Azak kalesini almaya kalkışmış (İnalcık, 1973, 39) ve on yedinci asırda ise Osmanlı Devleti'nin "güven krizinden" faydalanarak Tuna ve Don üzerinden Karadeniz'e açılmışlar ve hâttâ Ukrayna Kazakları, Zaporoglar, 1624'te İstanbul'a gelerek Yeniköy'e saldırmış ve burasını yağmalamışlardır (Mansel, 1995, s. 137). Bu Kazak saldırıları, Türk gölü şeklinde olan Karadeniz'de emniyeti tamamıyla bozmuş, Osmanlılar da zaman zaman donanmayı buraya göndererek yakalanan Kazakları imhâ ederek Karadeniz'in güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır (Uzunçarşılı, 1988, 110-111). Rus Kazaklarına karşı Osmanlılar birçok önlemler yanında, kuzey sınırlarında birçok beylerbeylikler, örneğin on altıncı asrın sonlarına doğru Özü beylerbeyliği, kurmak zorunda kalmışlardır (İnalcık, 1973, s. 104).

Rus Kazakları'nın kaypak siyasetleri zama zaman Rusya'yı da zor durumda bırakmış, 1708'de İsveç kralı XII. Charles Ukrayna'yı alıp Rusya üzerine yürüyünce, Ukrayna'nın Kazak Hetmanı İsaac Mazepa İsveçlilerle birlikte hareket etmiş, bundan dolayı da Petro I Kazakların Hetman seçimini yasaklayarak başlarına atamayla resmi görevliler getirmeye başlamıştır (Seton-Watson, 1988, s. 9). Kazakların Türk topraklarına akınları ve buna engel olmayarak bilakis destekleyen Rusların Osmanlı için birçok siyasî ve askeri sorunların çıkmasına yol açmıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi de Kazakların tecavüzlerine karşı İstanbul'daki Rus elçisinin hapsedilmesi nedeniyle çıkmış (Seton-Watson, 1988, s. 45) ve Osmanlı tarihinin en büyük yenilgilerinden birisini oluşturmuştur.

Rus Kazakları "her zaman Rus gücünün öncüleri, Rusların doğudaki sınırlarının koruyucuları ve genişleticileri olmuşlardır. Bu durumdan dolayı onların yaşam yeri her zaman sınırlar veya bu sınırların yakınları olmuştur. Sınırlar uzayıp, genişledikçe Rus Kazakları da hep birlikte ileri hareket etmişlerdir" (Dobson, 1890, s. 62-63). Aileleri ile birlikte sınırlarda yaşayan Rus Kazakları, Rus imparatorluğunun sınırlarını korudukları gibi, Rus ordularının öncüleri gibi görevler üslenmişlerdir. Bir bakıma Osmanlı Devleti'nin

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

Balkanlarda ilerlemesi devresindeki Akıncıların rollerine benzer roller oynamışlardır.

Bölgesinde Ezici Rus Nüfusu

Gerek Kiev Rusya'sı döneminde ve gerekse de Moskova prensliği zamanında İslavların bölgelerinde küçümsenemeyecek sayılarda oldukları görülmektedir. İslav nüfusun fazlalığı, kendilerine hâkim olan toplumları aralarında asimile etmede kolaylıklar sağlamıştır. Bunu en açık örneği İskandinavyalı Varegler ile Bulgar Türkleridir ki her iki toplum da zaman içerisinde İslavlaşmıştır. Önceleri hâkim unsuru asimile eden Ruslar, Moskova prensliğinin Türk devlet geleneginden esinlenerek merkeziyetçi bir siyaset izlemesi ve yönetilen toplumdaki hâkim topluma geçmesi sonucunda, ele geçirdiği toplumları asimile etmiştir. Rus nüfusunun kalabalıklığı başka milletleri hâkimiyet altına almada ve yabancı toprakları Ruslaştırılmada kullanılmıştır.

Rus Nüfusunun Gösterdiği Tarihi Seyir

Yıl	Toplam Nüfus	Açıklama
16.yy. Sonu	15,000,000	Yaklaşık Rakam
1725	13,000,000	I. Petro'nun Öldüğü Yıl (Yaklaşık Rakam)
1762	19,000,000	II. Katerina'nın Tahta Çıktığı Yıl (Yaklaşık Rakam)
1796	36,000,000	II. Katerina'nın Öldüğü Yıl (Yaklaşık Rakam)
1815	45,000,000	Yaklaşık Rakam
1851	67,000,000	Yaklaşık Rakam
1897	129,000,000	Bu Resmi Sayım Sonucuna Göre: Ruslar 55,000,000 Ukraynalılar 22,000,000 Beyaz Ruslar 6,000,000 Polonyalılar 8,000,000 Baltık Halkları 4,000,000 Gürcü, Ermeni ve diğer Kafkasyalılar 3,000,000 Türk-Tatarlar 4,000,000 Almanlar 2,000,000 Yahudiler 5,000,000 Finliler 3,000,000
1913	175,000,000	I. Dünya Savaşı Öncesi (Yaklaşık Rakam)
1929	146,980,460	Nüfustaki bu düşüşün sebepleri: I. Dünya Savaşı, 1917 Devrimi, Sivil Savaş, 1921-1922 Kıtık Yılları, 1917-1922 Büyük Göçler ve Önemli Toprakların Kaybı.

Ruslar sahip oldukları büyük sayıdaki insan kaynaklarını yayılmacı hedefler için kullanmaktan çekinmedikleri gibi, bu kaynakları sürekli olarak ilerlemenin motoru haline getirmişlerdir. Birçok kısır döngülerine rağmen—zayıf

komutanlar, hükümet bozuklukları, uçsuz bucaksız geniş imparatorluktaki geri kalmış ulaşım şartları—Ruslar bir konuda hep şanslı olmuşlardır ki bu da insan sayısidir. Dillon'a göre, Rusların 1850'de nüfusları 68.000.000 idi. 1890'da bu sayı 126.000.000'a çıkmıştı. Bu hızlı nüfus artışı, Rusya'ya yeni yerler ele geçirmede büyük avantajlar sağlamıştır. Ruslar, her hangi bir Avrupa devletinin sahip olamayacağı oranda askere sahip olmuşlardır (Dillon, 1895, s. 621). “Rus askerleri her zorluğu göğüsleyecek şekilde yetiştirilirlerdi ve sonuçta Rusya'da hayat ucuz idi” (Colquhoun, 1900, s. 204). İnsanın bol ve ucuz olduğu yayılmacı bir ülke, çevresindeki ülkelerden de teknik ve teknolojiye kısmen ileride olunca, yayılmacılığın bir şeref, şan ve zenginlik olduğu devirlerde büyük toprak kazanımları için gerekli en önemli bir güç kaynağına sahip olmuştur.

Rus Nüfusunun Karakteri (*Serfler, Boyarlar, ve Hanedan*)

İlk kuruluşundan itibaren Rus köyleri *commune* denilen ve yaşlılardan oluşan bir meclis tarafından yönetilmekte ve köyün toprakları, meraları ve ormanlıkları ortak zenginlik kaynağı kabul edilmekteydi. Rus *kneçleri* sonraları zengin ve asil bir gurup olan boyarları yanlarına almışlar ve bu boyarlar ile hanedana mensup prensler Rus aristokrasisini oluşturmuştur. Boyarlar ve prensler aynı zamanda zengin toprak sahipleri olmuşlardır. Köylünün *serfleşmesi* için yapılan ilk büyük adım III. İvan zamanında atılmış, Çar köylünün iki haftalık Aziz George günleri dışında yaşadığı toprağı terk etmesini yasaklamıştır. Daha sonra, özellikle IV. Ivan (1530-1584) zamanında yapılan kanuni değişikliklerle, boyarlar çar adına köylüyü yönetmek, vergi ve asker toplamak yetkisine kavuşmuştur ki bu 1861'de kaldırılışına kadar devam edecek *serflik* kurumunu doğurmuştur.

1598'de Tatar soyundan Boris Gudanov, Rurik hanedanından kimse kalmadığından kendini, birazda rüşvetin yardımıyla, Zemski Sobor tarafından çar seçirmiş ve bundan sonra büyük köylü ayaklanmaları, kuraklık ve dış saldırılarla ülke felaket yıllarına sürüklenmiştir. Bu felaket yılları 1613'de Micheal Romanov'un yeni tsar (çar) seçilmesiyle son bulmuştur. Romanovlar da Rurik hanedanı gibi merkezîyetçiliğe devam etmiş, 1649'da çıkan bir kanunla kesin mutlakiyet prensibi kabul edilmiş ve boyarların dahi çara hizmet etmesi ilkesi benimsenmiştir. Yüzde 85'i köylü olan Ruslar, *serflik* müessesesi ile hanedanın elinde istenildiği gibi kullanılan bir güç haline gelmişlerdir. “Özgürlük ve çeşitlilik güçlü merkezi otoriteye kurban edilmiş ve bu da Rusya'ya doğu ve batıdan yayılma ve ulaşılması zor yerlerin zaptına yardımcı olmuştur” (Kohn, 1957, s. 10).

Eski bir Türk-Moğol ananesi olan devlete hizmet etme anlayışından yola çıkan I. Petro imparatorluktaki herkesin devlete daha iyi hizmet etmesini sağlamak için 14 soyluluk derecesi (Table of Ranks) belirlemiş ve bu derecelerin çalışma ve hizmet karşılığı alınması ve ilerlenmesi ilkesini benimsemiştir. Sekiz ve yukarıdaki derecelere sahip olanların soylular sınıfından sayılması prensibi kabul edilmiştir. Derecelendirilerek verilen soyluluktaki amaç, çarın mutlak otoritesini kullanabilmesine olanak sağlamaktır. Zaten soyluluğun çarın bir ikramı ve görevin bir gerekliliği olduğundan, soylu olanlar daha ziyade devlete ve çara bağlı olmuşlardır (Seton-Watson, 1988, 15).

Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler

Özgür ve şerefli bir yaşantıdan ziyade, Rus mutlakîyetinin kurbanı olan geniş halk kütleleri, yine yol vermez Rus merkezi otoritesinin yönlendirmesi, vergilendirmesi, köle konumunda *serf* olarak bırakılması ve zorla çalıştırılması sonucunda, Ruslar çok büyük ordulara ve yayılcılıkta kullanacakları sayısız insan gücüne sahip olmuşlardır. Aşırı merkezîyetçik ile elindeki insan gücünü yayılcılık amaçları için kullanan Rusya, kendi toplumlarının ekonomik ve fikri kalkınmasını göz ardı etmiş, bu da 1825'te çıkan "Decemberists" ayaklanması ile başlayan ve 1917'de Bolşevik ihtilaline kadar devam eden ve daha ziyade toplumdaki rahatsızlıklara farklı çözümler arayan militan entelektüel ayaklanmalara yol açmıştır. Bu konuda batıcıların önde gelen isimlerinden Alexander Herzen (1812-1870)'in kitabı *My Past and Thoughts* Rusya'nın 1830 ve 40'lı yılları için önemli bilgiler vermiştir (Kohn, 1957, s. 21).

1861'e kadar *serf* olan geniş Rus köylüleri, kraliyetçi mutlak otoritenin ve zengin aristokratların elinde işlenecek bir hammadde gibi kullanılmış, bu kullanımda toprağın işlenmesi, vergi toplanması ve askerlik yapılması başta gelen görevler olmuştur. Bu durum Rusya'ya her an hazır büyük bir insan gücü sunmuştur. Aristokrat aileleri sayısız *serfe* sahip olmuştur. Bunlardan Türk kökünden gelen Yusupov ailesi malikane ve mülkleri üzerinde 285,000 *serfe* sahip büyük ve zengin bir aile olarak Rus monarkının hizmetinde bulunmuştur.

II. Alexander (1855-1881)'in 1861'de *serflüğü* ilga etmesiyle, serbest kalan köylü ya bu serbestliğin bedeli olarak çalıştığı toprağı devletten satın almak için uzun yıllar devlete çalışmak ve böylece de toprağına bağlı köleliğini sürdürmek zorunda kalmış veya daha seyrek nüfuslu Türk topraklarına göç ederek buralardaki demografik yapıların değişmesine yol açmışlardır. Volga vadisi, Kazak ülkesi, Pasifiğe ve Çin'in Amur vadisine kadar olan yerlere büyük Rus göçleri gerçekleşmiştir. Dahası, Rus hükümeti, özellikle Petro Stolypin'in başbakanlığı zamanında (1906-1911), birçok zirai yenilikler yapmak, köylüye küçük toprak parçaları dağıtarak hanedanlığa olan bağlılığını sağlamayı amaçlamıştır (Black, 1965, s. 91). Stolypin'in toprak reformlarından en önemlilerinden biri, köylüleri köy meclislerinden (village communes) kurtararak, serbestçe tarlasını işleyen özgür köylüler oluşturmak olmuştur. Öte yandan her yıl nüfus artışına paralel olarak artan 1,625,000 yeni köylü için topraklara ihtiyaç olduğundan, geniş devlet arazileri köylüye dağıtılmak üzere toprak bankasında toplanmıştır. Ancak kalabalık nüfusa daha fazla toprak ihtiyacı her zaman hissedilmiştir. Bu ihtiyacı gidermek için yüz binlerce Rus köylüsü Sibirya ve Türkistan'a yerleştirilmiştir (Strakhovsky, 1965, s. 63). Bu Ruslar, Türkistan'ın etnik yapısının değişiminde günümüze kadar etkisini sürdüren önemli bir rol oynamışlardır.

Pan-İslavizm

Panslavizm (İslav birlikçiliği) fikri, Rusya'da batıcı (westerners) ile İslavcı (Islavophils) gurupların çatışması sonunda ortaya çıkmış, batıcıların batı Avrupa, daha doğrusu Germano-Latin, medenîyetini üstün görme ve Rusya'yı batılılaştırma çalışmalarına karşı, İslavcılar Bizans-Rus medenîyetini önde tutmuşlardır. Panslavizm de bu ikincilerin on dokuzuncu asırda milliyetçiliğin

etkisiyle geliştirdikleri bir harekettir. İslavların sosyal, kültürel ve siyasî yönleriyle ilgilenen bazı ileri gelenler Ocak 1858'de resmi olarak da onaylanan Moskova İslav Yardımlaşma Komitesi (the Moscow Slavonic Benevolent Committee)'ni kurmuşlardır. Kurucuları arasında İvan Aksakov, Konstantine Aksakov, Khomyakov, Samarin ve Katkov gibi İslavcılar bulunuyordu. Komitenin amacı Osmanlı yönetimi altındaki İslavların kültürel ve dinî ihtiyaçlarını karşılamaktı. Özel kurumlar ve Eğitim Bakanlığınca finanse edilen komite, birçok İslav öğrencinin Moskova'da eğitimini sağlamıştır. Aynı komitenin benzeri 1868'de St. Petrosburg'da açılmış ve önemli üyelerinden birisi de Kont N. P. İgnatıyev olmuştur. Sonraları 1869'da Kiev ve 1870'de Odessa'da komitenin yeni şubeleri açılmıştır. Komitenin bu dört merkezinde eğitilen Sırp, Bulgar ve Hırvat gibi İslav öğrencilerin sayısı az olmakla birlikte, bunların ülkelerinde meydana getirdikleri etki büyük olmuştur. Örneğin, Bulgar entelektüelleri üzerinde, Bulgaristan'ın özerklik kazanmasında ve bağımsız bir devlet olmasında ve hâttâ bağımsız olduktan sonraki fikir hayatında, komitece üretilen İslavlık fikirlerin büyük etkileri görülmüştür. Belki de komitenin en önemli etkisi, Rus hükümetini İslav davasına çekmek olmuştur (Seton-Watson, 1988, s. 446-447).

İslavcılarının devamı şeklinde çıkan panslavcılar, Rusya'da, Rusya'nın büyük ağabeyliği altında aşırı milliyetçi tek bir İslav devleti hayal ederken, diğer İslavlar bir ailenin eşit üyeleri olmak istemişlerdir. Panslav hareketinin en önemli özelliklerinden birisi, gelecekte Avrupa'da bir Avrupa-Rusya, bir başka deyişle German-Rus, çatışmasının kaçınılmaz olduğu fikrine yönelik hazırlıklar yapmak olmuştur. İslav birlikçileri bu çatışmada Rusya ve İslavların zaferle çıkacağına inanmışlardır (Kohn, 1957, s. 45). On dokuzuncu asırda 93 Harbinde Osmanlıya karşı ve 1881'de Gök Tepe'de Türkmenlere karşı savaşmış ve 20,000'i aşkın Türkmen'i katletmiş olan ünlü Rus generali M. D. Skobelev, Paris'te Gök Tepe zaferi yıldönümü sebebiyle bir grup Sırbistanlı öğrenciye hitaben yaptığı konuşmada, gelecekte Almanlarla Ruslar arasında bir ölüm kalım savaşı olacağını ve bunun için hazırlıklı olunmasını belirtmiştir ki bu Prusya ile Rusya arasında diplomatik krize yol açmıştır (*The Times*, 18, 20 Şubat 1882). Panislav hareket öncelikle Avrupa'daki Pangerman harekete bir cevap olarak doğmuştur. Öncelikli hedefleri arasında da Alman yönetimi altında bulunan İslavları özgürleştirmek olmuştur. Ancak, Panislav hareketi zayıf Osmanlı üzerinde daha büyük yıkımlara yol açmıştır.

İslav birlikçiliği fikirlerinin savunucularından ünlü Rus yazarı Dostoevski 1876'da şöyle yazmıştı, "Onu demeye gerek olmaksızın, yakında veya kısa süre sonara İstanbul bizim olacak" (Mansel, 1995, s. 300). Aynı fikri tüm kalbiyle tasdik eden Nocolai Danilevski (1822-1885), 1869'da bastırıldığı kitabı *Russia and Europe, an Inquiry into the Cultural and Political Relations of the Slav World and of the Germano-Latin World* ve General R. A. Fadeyev *Opinion on the Eastern Question* (1870) adlı kitaplarında derinlemesine açıklamışlardır. Danilevski'ye göre modern Avrupa medeniyeti daim olmayacak, yeni doğan İslav medeniyeti onun yerini alacaktı. Ona göre, Rusya yol gösterici bir dünya gücü idi ve bu gücünün farkına varmalı ve kaderin çizdiği yolda ilerlemeliydi. Danilevski Rusya'nın

kaderi olarak Baltık'dan Adriyatığe uzanan topraklarda tek bir İslav devleti kurmak olduğunu savunmuştu (Kohn, 1957, s. 45). Fadeyev ise Ruslar ile diğer İslavlar arasında ortak çıkarlar ve duygular bulunduğunu, Avrupa'nın İslav davasına karşı olduğunu ve bu davanın kazanılması için ise askeri hareketin kaçınılmaz olduğunu belirtmişti. Her ne kadar Panislavlık Ruslar dışındaki İslavlar arasında Rus hâkimiyetinin kendi üzerlerine kurulması şeklinde algılamış ve bu hareketi pek tasvip etmemişlerse de, hareketin savunucuları Avusturya ve Osmanlı idaresindeki İslavları özgürleştirmeyi "kutsal" bir görev kabul etmişlerdir (Seton-Watson, 1988, s. 449).

Panislavistler 1870'lerde yine aşırı bir İslav-birlikçisi olan Kont Nicolai İgnatiev (1832-1908), ki bu kimse İstanbul'da 1864'ten itibaren Rus elçisi olarak uzun yıllar bulunmuştu, liderliğinde İstanbul'un ve Boğazların Rusya tarafından kontrol edilmesini ana hedefleri olarak seçmişlerdir. İgnatiev Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların, özellikle Bulgarların, Rus yanlısı olmasına ve devlete karşı ayaklanmasına çalışmıştır. 1875'te ki Bosna-Hersek ayaklanmalarının çıkmasında panislavcıların ve özellikle de gizli Sırp örgütü The United Serbian Youth (Birleşik Sırp Gençliği)'un önemli etkileri olmuştur. Dahası, İgnatiev, panislavlığa destek olarak gördüğü Ortodoksluğu da siyasî emellerine alet etmiş, Ortodoksluk mezhebine karşı olan Protestan Ermeni ve Katolik Bulgarları kaçırmış veya hapsedmiştir. Bulgarları devlete karşı kışkırtmakla kalmamış, Bulgar, Sırp, Yunan ve Romenler arasında Osmanlı aleyhtarı bir ittifak kurulmasına çalışmıştır (Mansel, 1957, s. 300). Padişah Abdülaziz'in desteklediği sadrazamlardan olan Mahmud Nedim Paşa'nın 1870'lerde ki Rus yanlısı siyasetinden de faydalanan İgnatiev, Osmanlı Devleti'nde bölücü ve zararlı hareketleri için elverişli bir ortam bulabilmiştir (Shaw, 1983, s. 199-201).

Panslavistler Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarının çıkmasında en önemli etken olurken, Rusya'dan binlerce ajan ve gönüllünün Osmanlı Devleti'ne gelip yıkıcı propagandalar yapmasına yardımcı olmuşlardır. Hattâ Rus hükümeti profesyonel askerlerin Türklere karşı Sırp, Bulgar ve Karadağlılar yanında savaşmaları için gönüllü olarak yazılmalarına izin vermiştir. İgnatiev'in İstanbul ve Petersburg'daki entrikalarına, birçok panislavist Rus komutanın ve ajanının Balkanlar'da, Sırp, Karadağlılar ve Bulgarlar arsında, bu halkları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaları, 93 Harbinin çıkmasında önemli sebeplerden birisini teşkil etmiştir. Rus entrikalarının en bariz olanlarından birisi, Taşkent'i zapt eden ve "Taşkent Aslanı" olarak bilinen ünlü Rus generali Charnieav'in 1876'de Rus gönüllüleri ile birlikte Osmanlı'ya karşı savaşan Sırp ordularına komuta etmesidir. Yine raporlar göstermiştir ki 1876'daki Bulgar ayaklanmasında binlerce Rus ajanının rolü olmuştur. Dahası, bu savaş sırasında panislavist Danilevski'nin fikirleri, Rus milliyetçilerinin Türk aleyhtarı gösterilerinde sıkça kullanılmıştır (Kohn, 1957, s. 46-47). Böylece 1860'larda panislavist akımın doğmasıyla, Ruslar Ortodoksluk kisvesi altında Türk topraklarında yaptıkları entrika ve yıkıcı hareketlerine, milliyetçi bir yaklaşım ekleyerek, Osmanlı İslav toplumlarını devlete karşı kışkırtmışlar, bunda da oldukça başarı kazanmışlardır.

Sonuçlar

İslavlar asırlar boyu Karpatlar'dan Finlandiya'ya uzanan düz ve ırmaklarla dolu ormanlık bölgedeki topraklarında dağınık boy ve aşiretler şeklinde örgütlenmiş ilkel bir toplum iken, kendilerinden medeniyetçe daha ileride olan kuzey ve batıda İskandinavlı ve German toplumlarla, güney ve doğuda ise Türk ve Fin-Ugor kavimlerle ilişki içinde olmuşlardır. Bu ilişkiler çoğunlukla dostça olmamıştır. İlk defa 862 yılında İskandinavya kökenli Vikingler (Varegler-Varangians-Routsı) liderliğinde, önce Novgorod şehrinde, ve sonra da Kiev'in alınmasıyla Kiev merkezli ilk Rus devleti kurulmuştur. Kiev'i bir kültür ve ticaret merkezi haline getiren Ruslar, Türk Hazar Hanlığı ve Kumanların baskılarında kalmışlar, 1237'den itibaren de Batu Han liderliğindeki Moğol saldırılarına uğramış ve bir Türk-Moğol devleti olan Altın Ordu hâkimiyetine girmişlerdir. Ancak, Ruslar, on beşinci asırda III. İvan (1462-1505) zamanında Altın Ordu boyunduruğundan kurtularak (1480), İslav olmayan Baltık bölgesi, Kuzey Karadeniz (Deşt-i Kıpçak) ve İdil (Volga) bölgelerini işgale başlamışlar ve bu tarihten itibaren durmadan yayılan ve çevre ülke ve bölgeleri ele geçiren bir yayılmacı devlet şekli almışlardır. Rus yayılmacılığı 1979'da Afganistan'ın işgaline kadar sürmüştür.

Rusların Türk toprakları üzerinde yayılmasında, düşmanlık ve çatışmalara dayalı sürecin ve on beşinci asırdan itibaren ise bu sürecin Ruslar lehine dönmesinin, 988'de Ortodoksluğu seçen Rusların dinî motiflerle bir çeşit Haçlı ruhu kazanmasının, Moğol istilası sırasında (1237-1240) Ruslara yapılan zulümlerin Ruslar tarafından canlı hatıralar olarak yaşatılmasının, Türk toplumlarının daha ziyade dağınık boylar halinde göçebe bir yaşayış yaşamasının ve bu sebeple de modern zamanların gerektirdiği teknik, ekonomik ve entelektüel zenginlikten yoksun olmasının, I. Petro (1682-1725) zamanında Rusya'nın batılılaşması için yapılan yeniliklerin Rusya'yı dinamik ve atılgan kılmasının, Rus mutlakîyetini kabul eden İsveç, Alman ve Türk ileri gelenlerinin çarların hizmetinde önemli işler yapmasının, kalabalık Rus köylüsünün monarkın ve boyarların elinde büyük bir güç olarak kullanılmasının ve panislavizm ile Rusların son devirlerdeki milliyetçilik akımlarını başarıyla takip etmelerinin önemli etkileri olmuştur.

Geniş Türk topraklarını zapt edip başarılı bir şekilde islavlaştıran Ruslar, Dünya'nın en büyük topraklarına sahip bir devlet olmuşlardır. Kazandıkları ve elde tuttıkları ve tutmaya devam ettikleri topraklar itibariyle son asırların yayılmacı ve müstemlekeci milletleri içerisinde Ruslar en az İngilizler kadar başarılı olmuşlardır. İngilizlerin ABD, Güney Afrika, Yeni Zellanda, Avusturalya ve Kanada'sına karşılık, Ruslar Kuzey Karadeniz, Volga vadisi, Urallar, Sibirya, Kafkaslar ve Orta Asya'da önemli bölgeleri ellerine geçirmişlerdir.

Kaynakça

- Adams, Arthur E., "Pobedonostsev: Preserve the Autocratic System and Its Institutions," **Imperial Russia After 1861: Peaceful Modernization of Revolution?** editör Arthur E. Adams, Dallas: D. C. Heath and Company, 1965.
- Akşin, Sina (ed.), **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti , 1600-1908**, 3. cilt, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.
- Ataç, A.M., **Rusya Tarihi: Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1952.
- "An Indian Officer," **Russia's March towards India**, vol. 2, London: Samson Low, Marston & Company, 1894.
- Bennigsen, Alexander and S. Enders Wimbush, **Muslims of the Soviet Empire: A Guide**, London: C. Hurst & Company, 1985.
- Bennigsen, Alexandre ve Marie Broxup, **The Islamic Threat to the Soviet State**, New York: St. Martin's Press, 1983.
- Black, Cyril E., "No Political Alternative to Autocracy Had Adequate Support," **Imperial Russia After 1861: Peaceful Modernization of Revolution?** Editör Arthur E. Adams. Dallas: D. C. Heath and Company, 1965.
- Blerzy, H., "Les Révolutions de L'Asie Centrale," **Revue des Deux Mondes**, tome 50 (1874): 127-154.
- Burnaby, Fred, **A Ride to Khiva: Travels and Adventures in Central Asia**, New York: Harper & Brothers, Publishers, 1883.
- Chirol, Valentine, **The Middle Eastern Question or Some Political Problems on Indian Defense**, New York: E.P. Dutton and Company, 1903.
- Colquhoun, Archibald R., **Russia Against India: the Struggle for Asia**, London: Harper & Brothers, Publishers, 1900.
- Dillon, E. J., "Our Foreign Policy," **The Contemporary Review** (July-December 1895): 609-631.
- Dobson, George, **Russia's Railway Advance into Central Asia: Notes of a Journey from St. Petersburg to Samarkand**, London: W.H. Allen, 1890.
- Donnelly, Alton S., "Peter the Great and Central Asia," **Canadian Slavonic Papers**, vol. XVII, No.2&3 (Summer and Fall 1975): 202-217.
- Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Türkçesi Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs, 1999.
- Hayit, Baymirza, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987.
- Hamilton, Angus, **Problems of the Middle East**, London: Eveleigh Nash, 1909.
- Hopkirk, Peter, **The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia**, London: Kodansha International, 1992.
- İnalçık, Halil, **The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600**, London: Weidenfeld and Nicolson, 1973.
- İnalçık, Halil ve Donald Quataert (ed.), **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, Cambridge: University Press, 1994.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1988.

- Kohn, Hans, **Basic History of Modern Russia: Political, Cultural, and Social Trends**, New York: D. Van Nostrand Company, 1957.
- Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Mansel, Philip, **Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924**. London: John Murray, 1995.
- Rice, David Talbot (ed.), **The Dawn of European Civilization: the Dark Ages**, New York: McGraw-Hill Book Company, 1965.
- Seton-Watson, Hugh, **The Russian Empire, 1801-1917**, Oxford: Oxford University Press, 1988.
- Sherman, Dennis, A. Tom Grunfeld, Gerald Markowitz, David Rosner ve Linda Heywood, **World Civilizations: Sources, Images, and Interpretations**, cilt 2, London: McGraw-Hill, 1994.
- Schoroeder, Paul W., **The Transformation of European Politics, 1763-1848**, Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, cilt 2, çeviren Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1983.
- Strakhovsky, Leonid I., "Stolypin: To Save the Crown Suppress Revolutionaries and Create Individual Peasant Landowners." **Imperial Russia after 1861: Peaceful Modernization of Revolution?** Editör Arthur E. Adams. Dallas: D. C. Heath and Company, 1965.
- Togan, A. Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, 1942-1947.
- The Times** of London, Şubat 18, 20, 1882.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Anlaşmasına Kadar**, cilt 3, kısım 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Witte, Sergei, "Save Russia by Rapid and Forceful Industrialization," **Imperial Russia after 1861: Peaceful Modernization or Revolution?** Editör Arthur E. Adams, Dallas: D. C. Heath and Company, 1965.
- Yemelianova Galina, *Russia and Islam: A Historical Survey*, Palgrave, 2002.